

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

(Əliyeva Ləman İlqar qızının)

“Bank fəaliyyətinin antiböhran tənzimlənməsi və onun təkmilləşdirilməsi yolları ” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – “Maliyyə”

İxtisaslaşma: “Bank işi”

Elmi rəhbər:

i.f.d. A.T.Hüseynova

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dos. Z.H.İbrahimov

Kafedra müdiri: i.e.d. prof. Ələkbərov Ə.Ə.

BAKI – 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. Bank fəaliyyətinin antiböhran tənzimlənməsinin nəzəri- metodoloji əsasları.....	8
1.1. Dünya iqtisadiyyatında bank-maliyyə böhranlarının genezisi və inkişafı.....	8
1.2. Maliyyə böhranlarının tədqiqində nəzəri-metodoloji əsaslar.....	16
II FƏSİL. Bank fəaliyyətinin antiböhran tənzimlənməsi.....	27
2.1. Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin hüquqi əsasları.....	27
2.2. Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya maliyyə böhranı şəraitində həyata keçirdiyi tədbirlər.....	34
III FƏSİL. Bank fəaliyyətinin antiböhran təkmilləşdirilməsi yolları.....	44
3.1. Bank fəaliyyətində antiböhran siyasətinin əsas istiqamətləri.....	44
3.2. Bank fəaliyyətinin antiböhran təkmilləşdirilməsi yolları.....	52
Nəticə və təkliflər.....	68
Ədəbiyyat siyahısı	70
РЕЗЮМЕ.....	75
Summary.....	77
Referat.....	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadiyyat və digər sferalar üzrə dinamik inkişaf yoluna qədəm qoymuş və bununla bağlı keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Lakin buna baxmayaraq 2008-ci ildən etibarən Avropa və Amerikada başlayan, eləcə də tezliklə bütün dünyaya öz təsirini göstərən maliyyə böhranının reallaşması ilə birlikdə bir sıra problemlər yarandı. Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinə ciddi şəkildə təsir göstərən böhran şəraitində hər bir ölkədə maliyyə kredit sistemi üzrə stabilliyin möhkəmləndirilməsi zərurəti formalaşdı. Böhran şəraitində bankların normal fəaliyyətinin təmin edilməsi isə öz növbəsində əsaslandırılmış tədbirlərin görülməsi, baş vermiş böhran şəraitində mövcud vəziyyəti sistemli şəkildə təhlil etməyi tələb edirdi.

Müasir dövrdə böhranların baş verməsi, iqtisadi maliyyə münasibətlərinə ciddi şəkildə təsir göstərir. Belə olduqda isə hər bir maliyyə kredit təşkilatının baş verəcək böhranların əvvəlcədən qarşısını almaq, bu istiqamətdə problemlərin həll edilməsi və itkilərin minimum həddə endirilməsi məqsədilə antiböhran tədbirləri görürlər.

Bir qayda olaraq, iqtisadi böhran zamanı antiböhran paketi əsasən “ümumi dəstəkləyici” tədbirlər kimi həyata keçirilir və çox vaxt dövlət maliyyəsi ən vacib və təsirli elementlərdən biri kimi bu paketə daxil edilir. Təhlillər göstərir ki, bank sferasında likvidliyi, tədiyyə qabiliyyətini artırmaq istiqamətində yardım və dövlət zəmanəti kimi dövlət dəstəyi tədbirləri qısamüddətli sabitləşmə baxımından iqtisadiyyata müsbət təsir etsə də uzunmüddətli dövrdə bazar mexanizmini zəiflətməklə daha çox mənfi təsir göstərir. Dövlətin hərtərəfli maliyyə yardımı həm də böhrandan çıxışla bağlı müsbət gözləntiləri gücləndirməklə maliyyə institutlarının tsikli əməliyyatlarını “stimullaşdırır” və nəticədə gələcək maliyyə böhranlarının baş vermə ehtimalını və “xərclərini” artırır. Dövlət maliyyəsi də daxil olmaqla dövlət dəstəyi tədbirləri ona görə sistem riski də nəzərə alınmaqla böhran şəraiti ilə məhdudlaşdırılmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bank sektorunda baş verən “narahatlıqlar” real iqtisadiyyata mənfi təsir baxımından kifayət qədər ciddidir və böhranlar bir qayda olaraq konkret dövr ərzində ciddi təzyiq və tam olmayan məlumatla səciyyələnir. Əvvəlcədən aparılmış ciddi təhlillər olmadan sistem böhranını qeyri-sistem böhrandan fərqləndirmək çox çətin olduğu üçün hazırlanacaq tədbirlər gözlənilən nəticəni bir qayda olaraq təmin etmir.

Antiböhran tədbirlərinin həyata keçirilməsi və onların idarə edilməsi istənilən sfera üzrə iqtisadi stabilliyin və tarazlı fəaliyyətin əsasını təşkil edir. Buna görə də xüsusilə bank sferası üzrə idarəçilik fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, baş verə biləcək böhranların qarşısının alınması və mövcud böhranları bank gəlirlərinə təsirinin azaldılması məqsədi ilə banklar öz fəaliyyəti zamanı daimi olaraq antiböhran tədbirləri görməlidirlər.

Sadaladığımız məsələlərlə əlaqədar olaraq deyə bilərik ki, tədqiqat işi olduqca aktual hesab edilir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi bank sferası üzrə böhranların yaranması halları zamanında antiböhran tədbirlərinin görülməsi, ümumilikdə bankların bu istiqamətdə fəaliyyət mexanizminin formalaşdırılması, böhranın əmələ gəlmə səbəbləri və neqativ nəticələrin müəyyən olunması yolu ilə aradan qaldırılmasında kompleks idarə edilməsi üzrə icra edilən tədbirlər təşkil edir.

Müəyyən edilmiş məqsədlərə uyğun olaraq tədqiqat işinin vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir :

- Bank sferasının antiböhran tənzimlənməsi üzrə nəzəri-metodoloji məsələlərinin tədqiq edilməsi
- Dünya iqtisadiyyatı üzrə baş vermiş böhranların genezisi və inkişaf tarixinin təhlil edilməsi
- Azərbaycan Respublikasında bank sferası üzrə antiböhran fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə həyata keçirilən kompleks tədbirlər sisteminin müəyyənləşdirilməsi
- Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin hüquqi bazasının öyrənilməsi

- Bank sferasının antiböhran fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə beynəlxalq təcrübənin Azərbaycan banklarının bu istiqamətdə fəaliyyətinə tətbiqi mexanizmlərinin müəyyən edilməsi
- Bankların fəaliyyətində baş vermiş antiböhran situasiyaları zamanı baş verə biləcək itkilərin qarşısının alınması məqsədilə bu fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və inkişaf xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat işinin obyektini bank sferası üzrə iqtisadiyyatın stabil və dinamik inkişafını təmin edən antiböhran fəaliyyətinin tənzimlənməsi və sistemli idarə edilməsi təşkil edir.

Tədqiqat işinin predmeti isə bankların fəaliyyəti zamanla baş vermiş böhran situasiyalarında böhran hallarının aradan qaldırılması, sağlam idarə edilməsi ilə bağlı bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və öyrənilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın metodoloji və nəzəri əsasları. Bu tədqiqat işinin metodoloji və nəzəri əsaslarını bankların fəaliyyətində antiböhran tənzimlənməsi ilə əlaqədar müxtəlif dövrlər ərzində alimlərin, iqtisadçıların və tədqiqatçıların irəli sürdüyü fikirlər və bununla bağlı mövcud nəzəriyyələr təşkil edir. Bununla bağlı müxtəlif elmi müddəalar irəli sürmüş və tədqiqatları aparmış, xarici iqtisadçılardan V.Buyanov, K. Kirsanov, L.Mixaylov, A.Lobanov, V.Qranaturov, A.Çuçunov, K.Baldın, S.Vorobyov, İ.Blank və digərlərini göstərə bilərik.

Ölkəmizdə isə bu istiqamətdə müxtəlif tədqiqatlar aparan və bu problemin nəzəri-metodoloji aspektləri ilə məşğul olan iqtisadçılardan D. Bağırovun, Z. Məmmədovun, Z. Zakirovun, A. Şəkərəliyevin, M. Sadıqovun, H. Həsənovun, K. Şahbazovun, N. Quliyevin əsərlərini və başqalarının adını qeyd edə bilərik.

Tədqiqatın informasiya mənbəyi. Mövzuya uyğun olaraq müxtəlif ədəbiyyatlardan (rus, türk, ingilis), statistik göstəricilərdən, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən bankların bu istiqamətdə həyata keçirdiyi antiböhran tədbirləri və bununla

bağlı hesabat xarakterli məlumatlarından internet saytlarından və digər vəsaitlərdən bəhrələnilmişdir.

Tədqiqat işinin elmə verə biləcəyi töhfələr. Tədqiqatda müxtəlif amillər araşdırılmış və buna müvafiq olaraq müxtəlif yanaşmalar şərh edilmişdir ki, bunu da araşdırılan sahə üzrə elmi açıqlama kimi ki, nəzərə almaq məqsədəuyğun hesab edilərdi. Bunlara nəzər salaq:

- Bank sferası başda olmaqla maliyyə-kredit, valyuta və digər sferalar üzrə baş verən böhranların nəzəri-metodoloji və praktiki baxımından ümumiləşdirilmiş və bu böhranların iqtisadiyyatın stabil inkişafına təsiri qiymətləndirilmişdir.
- Bank sferası üzrə antiböhran tədbirlərinin təkmilləşdirilmə istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.
- Bank sferası üzrə böhranların idarə edilməsi ilə əlaqədar olaraq bu istiqamətdə nəzarət mexanizminin yaradılması ilə bağlı bir sıra fikirlər səsləndirilmişdir.
- Qlobal maliyyə böhranın bank sferasına təsirinin azaldılması məqsədilə Mərkəzi Bank tərəfindən kommersiya banklarının normal fəaliyyətinin təmin edilməsində müxtəlif yardımların göstərilməsi ilə əlaqədar tədbirlər tətbiq edilmişdir.
- Bankların fəaliyyətində antiböhran tədbirləri çərçivəsində likvidliyin artırılması istiqamətləri təhlil edilmişdir.

Tədqiqat işinin praktiki yararlılığı. Aparılan tədqiqatın qeyd olunan sahə üzrə praktiki tətbiqinin mühümlüyü odur ki, tədqiqatda əks olunan məsələlər bu ölkədə fəaliyyət göstərən müxtəlif banklarda baş verə biləcək böhran halları zamanı tətbiq ediləcək antiböhran tədbirləri üzrə metodiki vəsait kimi istifadəsi mümkündür.

Dissertasiyanın strukturu və həcmi. Bu dissertasiya işi girişdən, 3 fəsildən, nəticə və təkliflərdən və həmçinin istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyada 2 cədvəl, 1 şəkildən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işinin I fəslində bank sferasında antiböhran fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji əsasları dünya iqtisadiyyatında baş vermiş böhranların genezisi öz əksini tapmışdır.

II fəsildə bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin hüquqi əsasları və Azərbaycan iqtisadiyyatına, dünya maliyyə böhranının təsirləri və buna müvafiq olaraq həyata keçirilən tədbirlər.

III fəsildə isə bank sferası üzrə antiböhran fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri göstərilmişdir.

I FƏSİL. BANK FƏALİYYƏTİNİN ANTİBÖHRAN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1 Dünya iqtisadiyyatında bank-maliyyə böhranlarının genezisi və inkişafı

Son iki yüz il müddətində, artan sənaye cəmiyyətində bir sıra təkrarlanan böhranlar baş vermişdir. Bu böhranlar nəticəsində istehsalın getdikcə azalması, bazarda qeyri-reallaşmış məhsulların yığılması, qiymətlərin aşağı enməsi, bank sistemlərinin sıradan çıxması, ticarət və sənaye şirkətlərinin iflas etməsi və artan işsizlik səviyyəsi müşahidə olunurdu.

Iqtisadi ədəbiyyatlarda əmtəə və xidmətlər səbəbilə baş verən tələb və təklif arasındakı qarşılıqlı əlaqənin qırılması iqtisadi böhran kimi təsvir olunur.

Bütün tarix ərzində böhranlar insanlığı təqib edib. Sadəcə dövrlərə bağlı olaraq böhranlar bir neçə səbəbdən yaranırdılar: ilkin böhranların yaranmasına səbəb kənd təsərrüfatı mallarında olan çatışmazlıq idisə, artıq 19-cu əsrin 50-ci illərində böhranlar sənaye malları ilə ödəniş qabiliyyətli tələb arasındakı əlaqənin pozulması səbəbindən baş vermişdir.

20-ci əsrin sonuna kimi yaranan iqtisadi böhranların əhatə dairəsi bir qayda olaraq 1, 2 və maksimum 3 qonşu ölkədən ibarət idi. 21-ci əsrin əvvəllərindən isə iqtisadi böhranlar qlobal xarakter vəziyyəti almışdı. Beynəlxalq təşkilatlar böhranın qlobal bir xarakterə çevrilməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görsələr də, böhranı əvvəlcədən bilmək və ya qarşısını almaq mümkünsüzdür. Son iki yüz ildə Amerikada və Avrasiyada 20-ə yaxın böhran hadisəsi baş vermişdir.

İlk beynəlxalq maliyyə böhranı 1825-ci ildəki böhran hesab olunur. Böyük Britaniyadan bir sıra müstəqillik qazanmış Latın Amerikasına ölkələrinə kapital axını başlamışdır. Dünya Fond Birjasında böyük ölçülü böhranlar meydana çıxmışdır ki, bu böhranların da əsas səbəbi London fond birjasındakı spekulasiya olmuşdur.

1857-ci ildə dünyada baş verən ilk beynəlxalq iqtisadi böhranın AFR, ABŞ, Fransa və İngiltərənin təsərrüfat və ictimai həyatına neqativ təsirləri olmuşdur. Dəmiryol şirkətlərinin kütləvi şəkildə iflas etməsi və aksiyaların düşməsi böhranın

əsas səbəblərindən biri idi. ABŞ-da bank sistemində yaranan böhrana Fond bazarının çökməsi şərait yaratmışdır.

1873-cü ildə Almaniyada və Avstriyada növbəti iqtisadi böhran baş verdi. Həmin ildəki bu böhran böyük maliyyə böhranı kimi dəyərləndirilmişdir. Latın Amerikasında kreditlərin artması, Avstriya və Almaniyadakı daşınmaz əmlak bazarının spekulativ artımı böhranın yaranmasına zəmin yaratdı. Vyanada Fond bazarının sıradan çıxmasına Avstriyada və Almaniyadakı artım səbəb olmuşdur. Nyu-York Fond birjasında aksiyaların düşməsi və ölkədə baş maliyyəçi olan dəmiryol şirkətinin iflas etməsi ABŞ-da bank panikasının başlanğıcı olmuşdur. Almaniya banklarında kreditlərin prolonqasiyasından imtina, böhranın Almaniyadan ABŞ-a irəliləməsinə səbəb olmuşdur. Amerika və Avropa iqtisadiyyatlarında istehsalın çökməsi (resessiya fazası) ixracın Latın Amerikasını ölkələrində yüksək dərəcədə azalmasına gətirib çıxardı. Bu böhran 1878-ci ilə qədər davam etmiş və tarix boyu qeydə alınmış ən uzun müddətli maliyyə böhranı olmuşdur.

1907 – Dağıdıcı maliyyə böhranına zəmin yaratmış hadisə İngiltərə bankının uçot dərəcəsinə 3,5%-dən 6%-ə qaldırması olmuşdur. Bu panika Fransa, İtaliya İngiltərə, ABŞ və digər ölkələrdə fond bazarlarının aşağı düşməsilə nəticələndi.

1914-cü ildə baş verən, iki yarımkürəni də əhatə edən beynəlxalq maliyyə böhranı Birinci Dünya Müharibəsi ilə bağlı olmuşdur. Buna səbəb olaraq, başlatdıqları hərbi kompaniyanı davam etdirmək və maliyyələşdirmək üçün İngiltərə, Almaniya, Fransa və ABŞ dövlətlərinin ölkədən xaricdə qiymətli kağızlarının emissiyasını həyata keçirən qurumların xeyli miqdarda qiymətli kağız satışı olmuşdur. Bu böhran digər böhranlardan fərqlənmiş bir mərkəzdən yaranmaqla deyil, eyni zamanda bir neçə yerdə başlamışdır. Nəticədə qlobal səviyyədə əmtəə və pul bazarlarının çökməsi qaçılmaz olmuşdur.

Böhran nəticəsində bir çox ölkələrin fond və məhsul bazarları zərbə gördü. Bank panikalarını cilovlamaq üçün isə Mərkəzi banklar vaxtında tədbir gördülər.

Növbəti beynəlxalq iqtisadi böhran 1920-1922-ci illərdə müharibədən sonra yaranan deflyasiya və resessiya ilə əlaqədar yaranmışdır. Bu böhran Finlandiya,

Danimarka, Hollandiya, İtaliya, Norveç, İngiltərədə və ABŞ valyuta və bank böhranlarına gətirib çıxarmışdır.

1929-1933 illər “Böyük Depressiya” illəri adlanır. 1929-cu il 24 oktyabr tarixində ən iri böhranlarından biri başlamışdır ki, buna səbəb Nyu-York fond birjasında aksiyaların kəskin azalması oldu. Dünya valyutaları üçün qızıl standartının ləğv olunması, əhalinin iş fəaliyyətinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi və qiymətli kağızların dəyərinin 60-70%-ə qədər enməsi bu böhranın nəticəsində baş vermişdir. ABŞ iqtisadiyyatında Birinci Dünya Müharibəsindən sonra yüksək inkişaf görülsə də hər şey birdən-birə məhv oldu. 1929-cu ilin sonlarında böhran zamanı aksionerlər artıq 40 milyard dollar itirmiş və bu rəqəm dayanmadan artırdı, bank sistemi sıradan çıxmışdı, zavod və firmalar bir birinin ardınca qapanırdı və milyonlarla işsiz əhali isə artıq ümitsiz idi. Böhran 1933-cü ilə qədər davam etsə də, onun neqativ təsirləri 30-cu illərin sonuna kimi əhalinin rifahında və iqtisadiyyatda öz əksini tapdı.

Skandinaviya yarımadasında yerləşən dövlətlərin valyuta vahidlərinin həcmnin ABŞ, Böyük Britaniya və İtaliya milli valyutalarının dəyərindəki ani yüksəliş məşhur “Böyük Depressiya” ya səbəb oldu. Böyük Böhranın başlanğıcında, yəni 1929-cu ildə Nyu-York fond birjası çökdü. İri şirkətlərin öz dəyərlərini sürətlə itirməyə başladılar-70%-dək. Nəticədə isə istehsal sahələrinin, fabriklərin bağlanması və böyük işsizlər ordusunun əmələ gəlməsi qaçınılmaz oldu. Bütün bunların səbəbindən isə ABŞ və Qərbi Avropada 30 milyondan çox insan “Böyük Depressiya”nın fəsadları ilə üzləşdi.

Əhatə miqyasına və iqtisadiyyata zərbə gücünə görə 1929-1933-cü illərdə olan böhranla eyni sırada duran daha bir iqtisadi böhran 1973-cü ildə ABŞ-da baş verdi. Nəticədə, bir çox ölkələrdə bu böhran resessiya ilə əlaqədar olmuş, eyni zamanda da bu dövr ərzində enerji qıtlığı kimi problemlər yaranmışdır ki, bu “Neft partlayışı” adlanan hadisə ilə bağlı olmuşdur. Beləliklə, neft hasilatının azaldılması nəticəsində OPEK ölkələri neftin dəyərini mühüm dərəcədə artırmış, İsrail ilə əməkdaşlıqda olan ölkələrə nefti çatdırmaqdan imtina etmişdilər. Nəticədə “qara qızıl”ın dəyəri üç dəfə artdı. Baş vermiş böhran nəticəsində SSRİ-dən daxil olan neft məhsullarının həcmində artma müşahidə olunmuşdur.

1987-ci il Qara Bazar Ertəsi. Amerikan fond indekslərindən biri olan Dow Jones Industrial öz dəyərini 22,6% itirməsi 19 oktyabr 1987-ci ildə Amerika bazarının çökməsinə səbəb olmuşdur. Kanada, Honkonq və Avstraliya bazarlarının çökməsi prosesi Amerika bazarının dərhal ardınca baş vermişdir. Böhrana səbəb kimi bir sıra iri şirkətlərin kapitallaşmanı azaltması səbəbindən investorların xaricə axını hesab olunurdu.

ABŞ fond bazarındakı uğursuzluqla əlaqədar Dow Jones indeksində 508 punktdan 22,6%-ə qədər geriləmə baş verdi. Bunun ardınca Yeni Zenlandiya, Avstraliya, Kanada, Latin Amerikasası və Honq Konq fond bazarları çökmüşdür ki, bunların yenidən bərpası üçün ölkələrə təxminən 2 il lazım olmuşdur.

Yerli Meksika böhranı 1994-1995 illəri əhatə edir, bu böhranı iqtisadçılar “Tekila” adlandırır. Bir çox dövlətlər “Maliyyə yangını”nın genişlənməsinin qarşısını almaq üçün Meksikaya maliyyə köməkliyi göstərdilər.

1997-ci il Asiya böhranı. Cənub-Şərqi Asiyada xarici investorların geri çəkilməsi səbəbindən böhran yaranmışdır. Xarici investorların bu addımının izahı alıcılıq qabiliyyətli istehlakçıların qıtlığı və regiondakı milli valyutanın devalvasiyası olmuşdur.

1997-1998-ci illərdə Cənub-Şərqi Asiya böhranı və 2000-2001 -ci illərdə Amerika fond bazarında baş vermiş böhranlar bütün dünyada investisiyaların həcminə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdi. Belə ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə birbaşa xarici investisiya axını 20% azalaraq, 1999-cu ildə qeydə alınan 179 milyard ABŞ dollarından 2002-ci ildə 143 milyard ABŞ dollarına düşmüşdür və yaxud ÜDM-nin 3,3%-dən 2,4%-ə qədər azalmışdır [16, 71]. Ən çox itki isə Asiya-Sakit okean regionunun payına düşmüşdür. Əgər 1995-ci ildə bu regionun birbaşa xarici investisiyalarda payı 48,6% təşkil edirdisə, 2000-ci ildə bu rəqəm böhran nəticəsində 27,4%-ə düşmüşdür. Digər uduzan ölkələr isə Latin Amerikasası ölkələri olmuşdur ki, onların payı 1999-cu ildə 49% təşkil etdiyi halda, 2002-ci ildə böhran nəticəsində bu göstərici 29% olmuşdur. Bu böhrandan faydalanan dövlətlər isə ilk növbədə Mərkəzi və Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya dövlətləri olmuşdur. Birbaşa xarici investisiyanın

həcmi bu ölkələrdə 1996-2002-ci illərdə 78% artaraq 16,3 milyard ABŞ dollarından 29 milyard ABŞ dollarına qədər qalxmışdır. 1997-ci ilin ortalarından başlayan Cənub-Şərqi Asiya böhranı ilk növbədə Tailanda, daha sonra isə Malayziyaya, İndoneziyaya və Cənubi Koreyaya öz təsirini göstərmişdir (cədvəl 1.1). [45, 485].

Cədvəl 1.1 Cənub-Şərqi Asiyanın ayrı-ayrı ölkələrində maliyyə böhranın nəticələri (01.07.1997- 18.02.1998-ci illər)

Ölkə	Milli valyutanın məzənnəsinin aşağı düşməsi, %	Fond birjalarında səhmlərin məzənnəsinin aşağı düşməsi, %	Səhm bazarının kapitallaşması, oktyabr 1997-ci il, milyard dollar	Səhm Bazarının kapitallaşması, fevral 1998-ci il, milyard dollar
İndoneziya	73.5	81.2	55.2	15-20
C.Koreya	48.1	32.3	91.8	55-65
Tailand	43.2	47.9	33.9	15-20
Malayziya	33.3	59.9	139.2	70-80
Sinqapur	13.2	45.0	-	-

Belarusiya, Estoniya, Litva, Ukrayna, Maldova, Latviya, Qazaxıstan və Rusiya iqtisadiyyatlarına ağır zərbə vurmuş böhran 1998-ci ildə baş verdi.

Qlobal maliyyə böhranı 2007-2008-ci illər ərzində Amerikanın daşınmaz fond bazarlarında möhtəkirlinin başlaması ilə dünya maliyyə böhranın yaranmasına səbəb olmuşdur. Dünya üzrə fəaliyyət göstərən bankların çökməsinə ipoteka “köpüyü”nün partlaması təkan vermişdir və nəticədə, bütün ölkələrin iqtisadi durumunda xammal qiymətlərinin və kredit borclarının artmasına, maddi nemətlər istehsalının geriləməsinə gətirib çıxarmışdır. Amerikanın bank sistemində başlayan bu böhran qlobal xarakter alaraq bütün dövlətləri əhatə etdi.

Maliyyə analitikləri hələ də vahid bir qərara gələ bilməmişlər ki, böhran başa çatıb yoxsa davam edir. Lakin onlar bir fikir ilə razıdırlar ki, 2008-ci il böhranı qlobal iqtisadiyyat tarixində ən dağıdıcı böhran oldu.

Bütün maliyyə böhranlarının özünəməxsus səbəbləri, özəllikləri vardır ki, tədqiqatçılar əsasən aşağıdakı səbəbləri vurğulayırlar:

- Böhrandan öncə bazarda baş verən həyəcan.
- Maliyyə bazarlarının liberallaşması.
- İnflyasiya.
- Mərkəzi bankların siyasəti.
- Spekulyativ əməliyyatlar.
- Ticarət şəraitinin pisləşməsi.
- Mürəkkəb quruluşa malik olan maliyyə aktivlərinin həqiqətə uyğun qiymətlərinin müəyyən olmaması.
- Böyük kredit ekspansiyası.
- Mənfəətin yüksək həddinin saxlanılması məqsədilə riskli əməliyyatların həyata keçirilməsi.

Əksər tədqiqatlarda müxtəlif amillərin kəmiyyət qiymətləndirməsi cədvəldəki kimi göstərilir (cədvəl 1.2). [55,54].

Cədvəl 1.2 Müxtəlif amillərin bank sektorunda böhranlara təsiri (faizlə)

Tənzimləmə və nəzarət səhvləri	90
Bank menecmenti səhvləri	69
Ticarət şəraitinin pisləşməsi	69
İqtisadi tənəzzül	55
Siyasi müdaxilə	40
Affilə olunmuş "şəxslərə" kreditlər	31
Spekulyativ "köpük"	24
Dələduzluq	21
Dövlət orqanlarının kreditləşməsi	21
"Holland sindromu"	14
Kapitalın ölkədən çıxması	7
Məhkəmə sistemində səhvlər	7
Depozitlərin banklardan intensiv çıxarılması	7

Səbəblər çox olsa da alimlərin ümumi fikri ondan ibarətdir ki, maliyyə böhralarının ilkin səbəbləri qeyri-müəyyəndir. Faktiki olaraq isə belə böhranların ilkin səbəbi təkdir. Bu da kapitalizm sisteminin özüdür.

Üstəlik maliyyə böhranlarının məşhur tədqiqatçıları (Kindleberger, Aftalon 2008-ci il Nobel mükafatı laureatı P. Kruqman və s.) həm tədqiqatlarında, həm də irəli sürdükləri təkliflərində kapitalizmin əsas prinsiplərini dəyişməz olaraq saxlayırlar.

Real sektorda baş verən iqtisadi böhranlar ilə maliyyə böhranlarını fərqləndirmək lazımdır ki, onların həm sosial nəticələri həm də əsas səbəbləri müxtəlifdir. Real sektorda baş verən böhranlar daha təhlükəlidir.

Lakin maliyyə sektoru ilə real sektor arasındakı ən mühüm fərq odur ki, real sektorda baş verən transaksiyalar zamanı hər iki tərəf qazanır - istehsalçı da, istehlakçı da, alıcı da, satıcı da. Maliyyə transaksiyaları zamanı isə udanlar və uduzanlar olur.

Müəyyən qüvvələr maliyyə piramidasını qurur və idarə edir, bunu bütün maliyyə böhranlarının tarixi boyu görmək mümkündür. Bu gün öz "isti pulları" ilə dünyanın müxtəlif ərazilərində böyük pullar qazanan qlobal kapital adlandırdığımız bu maliyyə zənginlərinin sonu maliyyə böhranları ilə nəticələnir.

Maraqlı tərəfi orasıdır ki, qumarda hər zaman qazanmaq qeyri-mümkün olduğu kimi, maliyyə hiyləsində də bu belədir. Bu gün kimlərdənsə böyük pullar əldə edən, bir vaxt bütün aktivlərini itirə bilər. Bunun ən parlaq nümunəsi Morgan Stanley şirkətidir. ABŞ-ın ikinci iri investisiya bankı olan bu şirkətin 8 gün ərzində səhmləri 49% ucuzlaşmışdır ki, şirkətin prezidenti bu məsələdə qiymətlərin azalmasında rol oynayan fondları günahkar bilmişdir, halbuki, Morqanlar nəslə özü də böyük kapitalları məhz bu yollarla əldə etmişdir.

İsti pullar kiçik ölkələr üçün xüsusi olaraq təhlükəlidir. Onlar bu ölkələrə daxil olanda da, çıxanda da yüksək iqtisadi dalğalanmaya səbəb olurlar. Misal olaraq, ölkəyə daxil olanda milli pulun dəyəri kəskin qalxır, çıxanda isə eyni sürətlə

ucuzlaşır. Mərkəzi bankların isə bu dalğalanma ilə mübarizə səyi digər neqativ vəziyyətlərlə (məsələn, I halda güclü inflyasiya ilə) nəticələnir.

Kapitalizm qeyri-sabitliyi dəstəkləyir. Kapitalizm yaranan gündən bugünə qədər müxtəlif səviyyələrdə qeyri-sabitlik dərinləşmişdir ki, bu da müəyyən tipli qüvvələrin və onlara sahib çıxan dövlətlərin fəaliyyətlərinin nəticəsidir:

- ölkə daxilində;
- ölkələrarası münasibətlərdə;
- sahələr arasında;
- xidmət sektoru ilə əmtəə istehsalı sektoru arasında;
- real və maliyyə sektorları arasında.

1985-ci il Yaponiya böhranından sonra bu dəfə maliyyə derivativ bazarları şişirdilməyə başladı lakin əksinə olaraq problemləri həll etmək lazım idi . Hal-hazırda bu bazarların dünya üzrə həcmi 300 trilyon dolları keçir.

Qlobal kapital yalnız maliyyə bazarlarında fəaliyyət göstərmir. Maliyyə bazarları qısa bir zamanda və asanlıqla böyük pullar qazanmağa imkan verir. Sonra müxtəlif ölkələrdə real kapitalın alınması qazanılmış bu pulların bir hissəsi ilə həyata keçirilir. 2000-ci il Dünya İnvestisiya Hesabatına əsasən bu məqsədlərə istiqamətlənmiş pullarda 1987-ci ildə 100 milyard dollardan 1999-cu ildə 720 milyard dollara qədər artma müşahidə olunmuşdur. Onu da qeyd edək ki, qlobal kapital əsasən mövcud hazır istehsal obyektlərinin, fabriklər və zavodların ələ keçirilməsinə üstünlük verir, yeni istehsalın yaradılmasına maraqlı deyildir.

Beləliklə, maliyyə bazarlarında az sayda şirkətin hiylə yolu ilə qazandığı pullar dünyanın müxtəlif ölkələrinin sərvətlərinin ələ keçirilməsinə yönəlir [15,57].

1.2 Maliyyə böhranlarının tədqiqində nəzəri-metodoloji əsaslar

Maliyyə böhranı definisiyasının (tərif) tək mənalı izahı nə müasir rus, nə də xarici ədəbiyyatlarda öz əksini tapmamışdır. Maliyyə böhranının yaranmasının səbəbi bütün iqtisadiyyatı əhatə edən ümumi böhranın başlanması və onun tərkib hissəsidir. Əvvəlki dövrlərdə bu termin “pul böhranı” adlanmış, daha sonra isə, müasir dövrdə “maliyyə böhranı” adı ilə xarakterizə olunmuşdur.

A.Q.Qryaznova görə maliyyə böhranı maliyyə sferasında olan strukturların öz fəaliyyətlərinin kəskin pisləşməsindən ibarətdir.. Bu öz əksini bir sıra iqtisadçılar tərəfindən müştərək surətdə işlənmiş “Maliyyə-kredit ensiklopediya lüğəti”ndə tapmışdır. Onun fikrincə, maliyyə institutları borclarını ödəyə bilməməsi maliyyə sisteminin böhranına əsas yaratdı və bu “maliyyə çaxnaşması” ilə müşayiət olunurdu [46,1044].

Bir sıra müəlliflər böhranların səbəbini sahibkarlar ilə sahələrin arasındakı korbətbi hərəkatlərin düzgün nisbətinin olmaması ilə ifadə olunan natarazlıqda görürdülər. Natarazlıq nəzəriyyəsinə əsasən böhranlar xarici – siyasi, demoqrafik, təbii şəraitdən meydana gəlmişdir, bu da digər geniş yayılmış baxışlarla uyğunlaşır. F. Fon Hayyek bazar azadlığının tərəfdarı idi və dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini dəstəkləməirdi. O, hesab edirdi ki, istehsal böhranları tələbin stimullaşdırılması dövlətin həddindən artıq maliyyələşdirilməsi və iqtisadiyyatın həddindən artıq kreditləşməsi səbəbindən baş verirlər.

Dövrün hər bir fazası üçün investisiyalara münasibətləri aydınlaşdıran şəxsi psixoloji mənzərə səciyyəvidir ki, bu Y.Şumpeterin fikirlərində öz əksini tapmış böhranların psixoloji nəzəriyyəsində qeyd olunur. Böhranın müəyyən olmaması və vəziyyətin çaxnaşması kapital qoyuluşlarındakı geriləməyə səbəb olur, tərəqqi vəziyyətində isə yüksək əhval-ruhiyyə aktivlərin qiymətlərində baş verən yüksəlmə ilə əlaqədar eyforiyanı stimullaşdırır. Həmçinin, psixoloji faktorlar yalnız investisiya fəaliyyəti üçün mühüm deyil, bənzər zamanda böhranın geniş vüsət almasına təsir edirlər.

Maliyyə sisteminin bir institut kimi başa düşülməsi üçün maliyyə böhranına səbəb olan kredit müəssisələrinin iflası və bununla əlaqədar bankları əhatə edən böhran olaraq başa düşülməsinə səbəb olur ki, bir sıra qərb alimlərinin də fikirləri buna əsas verir. Ancaq V.Buyanova görə maliyyə böhranının strukturu aşağıdakı komponentlər əsasında müəyyənləşir: büdcə, bank, valyuta, birja və pul dövriyyəsi [47,448].

“Maliyyə böhranı” dedikdə bu özündə bank sisteminin, fond birjasının və valyuta sisteminin böhranını (uyğun şəkildə valyuta böhranı, bank böhranı və fond böhranı kimi) əks etdirir ki, rus alimi A.Lobanovun fikirləri də bu istiqamətdə olmuşdur. K.Rudovoya görə maliyyə böhranı mahiyyətə maliyyə-kredit sistemində yaranan natarazlıqdır ki, bu da öz əksini maliyyə strukturlarının və kredit təşkilatlarının sabit olmamasında, milli valyutanın dəyərdən düşməsində və azad borcların ödənilməməsində göstərir. Bunlar ÜDM-un kəskin şəkildə enməsinə və nəticə olaraq, dövlətin mərkəzləşdirilmiş fondlarının bölüşdürülməsi və formalaşması prosesinin korlanmasına səbəb olur [48,448].

F. Mişkinə görə maliyyə-bank sisteminin fəlakəti hesab edilən maliyyə böhranı hadisəsi maliyyə aktivlərinin qiymətinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi və bununla bərabər əksər maliyyə təşkilatlarının müflisləşməsi ilə səciyyələnir. Mişkinə görə maliyyə böhranlarını aşağıdakı səbəblərlə təyin etmək olar: faiz dərəcələrində baş verən artım, fond bazarlarında qiymətlərin aşağı düşməsi, qiymətlərin ümumi səviyyəsində gözlənilmədən enmə, qeyri-sabitliyin çoxalması və bankların həyəcanlanması [49,820].

Amerikanın tanınmış “Beynəlxalq iqtisadiyyat” kitabının müəllifləri Tomas Puqel və A.Çuçunova görə maliyyə böhranına səbəb olan 5 amil mövcuddur: infeksiya xarakterli bütün dünya üzrə yayılan müvəqqəti xarakterli qısamüddətli kreditlər; həddi olmayan kredit və borclar; valyuta riski; beynəlxalq şoklar [50,442].

Kaminsky və Reinhart görə, bank böhranları “hadisələrin” köməyi ilə izah edilməlidir. Çünki maliyyə böhranı baş verdiyi zaman, bu barədə yüksək tezlikli məlumat əldə etmək çox çətinidir. Bank böhranlarının başlanğıcında, bank panikaları

və pul çəkmə varsa, böhran zamanı depozitlərdəki dəyişikliklər istifadə oluna bilər. Bank problemləri adətən məsuliyyətsizlikdən yaranmır, real problem daşınmaz əmlak qiymətlərinin artması və ya qeyri-maliyyə sektorunda iflasların olmasıdır. Bu vəziyyətdə böhran, bankın bağlanması, birləşmələr və ya dövlət tərəfindən müsadirəsindən yaranır. Bankların bağlanması, birləşməsi və ya dövlət tərəfindən müsadirəsi halı olmadıqda, oxşar nəticələri olan digər maliyyə xilaslarının başlanğıcı sayıla biləcək ən azı bir əhəmiyyətli maliyyə qurumuna dövlətin böyük miqdarda köməyi əsasında baş verir (Kaminsky and Reinhart, 2008). Bank böhranları mövzusunda nəzəri müzakirələrin böyük bir hissəsi, xüsusilə mənfi şoklardan sonra iqtisadiyyatda həssaslığa səbəb olan asimmetrik informasiya və məzənnə dəyişməsi kimi bankların xüsusi keyfiyyətləri üzərində cəmlənmişdir. Əmanətlərin sığortalanması, bazarda təyin olunan faiz dərəcələrinin quruluşu kimi faktorlarda, bankların qazancını və bank rəhbərlərinin kredit əməliyyatları mövzusunda risk alma motivlərinə təsir etməsindən ötəri ədəbiyyatda sıx bir şəkildə araşdırılmaqdadır (Altıntaş, 2004).

Hələ də davam edən qlobal maliyyə böhranını təhlil edən iqtisadçılar onun səbəbləri və nəticələri haqqında müxtəlif, bəzən də bir-birini inkar edən ziddiyyətli fikirlər irəli sürürlər. Həmin fikirləri ümumiləşdirməklə iki qrupda cəmləşdirmək olar. Birinci qrup böhranın əsas səbəbi kimi bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi mexanizminin təkmil olmadığını göstərməklə, iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsini və bütövlükdə dövlətin funksiyalarının artırılmasını təklif etməklə, dolayısı və bəzən də birbaşa liberal iqtisadiyyatın özünü doğrultmadığını sübut etməyə çalışırlar. Digər qrup iqtisadçılar isə qlobal maliyyə böhranını iqtisadiyyatın bazar mexanizmi vasitəsilə özü-özünü tənzimlənməsi mexanizminə dövlətin həddən artıq müdaxiləsi və bu zaman dövlət tənzimləmə sistemində verilmiş qərarların icrasına nəzarət mexanizminin təkmil olmaması ilə izah edir və dövlət müdaxiləsinin artırılması ideyasını qəbul etməməklə özlüyündə səmərəli olan bazar mexanizminin tam gücündə fəaliyyət göstərməsinə mane olmamağı, qəbul edilmiş qərarların icrasına nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsini təklif edirlər.

İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, böhran şəraitində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və eləcə də maliyyə böhranı ilə mübarizə sahəsində dünya iqtisadiyyatında kifayət qədər zəngin təcrübə mövcuddur. Bu təcrübəyə son dövrlərdə həm Asiyada, həm də Latın Amerikasında, Rusiya kimi ölkələrdə baş vermiş böhran zamanı həyata keçirilmiş tədbirlər sistemi aid edilə bilər. Bundan əvvəl isə Avropa və Amerika Birləşmiş Ştatlarında həyata keçirilmiş antiböhran tədbirləri böhranla mübarizə baxımından əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu zaman likvidliyin təmin edilməsi, kollektiv əməliyyatlar, riskin qiymətləndirilməsi məqsədilə müxtəlif siyasətlər, alətlər və proqramlar həyata keçirilmişdir. Müxtəlif siyasi tədbirlər bazar iqtisadiyyatında pozulmuş tarazlığın bərpa edilməsi kimi eyni məqsədə xidmət etmişdir. Son qlobal maliyyə-iqtisadi böhranı əvvəlki böhranlardan əsasən əhatə dairəsinə görə fərqlənməklə mövcud iqtisadi sistemin müxtəlif elementlərinə təsirin müxtəlifliyi ilə də seçilir. Bütövlükdə, əvvəlki böhranlar zamanı olduğu kimi, makroiqtisadi tarazlığın pozulması əsas problem kimi gündəmdədir. Sadəcə həmin tarazlığın pozulmasını şərtləndirən amillər fərqlidir. Ona görə də bazar iqtisadiyyatının təkamülü tarixində baş vermiş əvvəlki böhranlar zamanı olduğu kimi, indiki böhrandan da çıxış yolu bazar iqtisadiyyatının digər iqtisadi sistemlə əvəz edilməsi vəzifə kimi qarşıya qoyulmur.

Əvvəlki dövrlərdə baş vermiş böhranlar zamanı iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsi tədbirlərinin təhlili əsasında onların uğurları və uğursuzluqları nəzərə alınmaqla bir sıra vacib nəticələr çıxarmaq mümkündür (Allen, 2003):

- konkret dəstək məqsədilə iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsi makro və struktur islahatlarla müşahidə olunmalıdır;
- yerli bank sektoru zəif olduğu halda həmin bank sektoruna əsaslanmaqla həyata keçirilən müdaxilələr bir qayda olaraq uğursuzluğa düçar olur;
- ixracdan əvvəl və sonra likvidliyin hədəflənməsinin vacibliyi (bu olmadığı halda ticarət transaksiyalarını maliyyələşdirmək məqsədəuyğun

deyil);

- antiböhran tədbirlərinin tətbiq edilməsinin vaxt çərçivəsinin müəyyən edilməsi (bazar mexanizminin normal fəaliyyəti bərpa olunmağa başlayan zaman həmin tədbirlərin dayandırılması);
- böhran zamanı iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsi ilə təşkil edilməlidir ki, onlar konkret dövlət orqanı tərəfindən konkret məqsəd və ya məqsədlər üçün tətbiq edilsin;
- tədbirlərin “qiyməti” müvafiq olmalıdır (həmin tədbirlər bazar uğursuzluqları və üstünlüklərini balanslaşdırmaqla bazarı tamamlamalıdır).

Bir qayda olaraq, iqtisadi böhran zamanı antiböhran paketi əsasən “ümumi dəstəkləyici” tədbirlər kimi həyata keçirilir və çox vaxt dövlət maliyyəsi ən vacib və təsirli elementlərdən biri kimi bu paketə daxil edilir. Təhlillər göstərir ki, likvidliyi, tədiyyə qabiliyyətini artırmaq istiqamətində yardım və dövlət zəmanəti kimi dövlət dəstəyi tədbirləri qısamüddətli sabitləşmə baxımından iqtisadiyyata müsbət təsir etsə də uzunmüddətli dövrdə bazar mexanizmini zəiflətməklə daha çox mənfi təsir göstərir. Dövlətin hərtərəfli maliyyə yardımı həm də böhrandan çıxışla bağlı müsbət gözləntiləri gücləndirməklə maliyyə institutlarının tsikli əməliyyatlarını “stimullaşdırır” və nəticədə gələcək maliyyə böhranlarının baş vermə ehtimalını və “xərclərini” artırır. Dövlət maliyyəsi də daxil olmaqla dövlət dəstəyi tədbirləri ona görə sistem riski də nəzərə alınmaqla böhran şəraiti ilə məhdudlaşdırılmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə sistemində baş verən “narahatlıqlar” real iqtisadiyyata mənfi təsir baxımından kifayət qədər ciddidir və böhranlar bir qayda olaraq konkret dövr ərzində ciddi təzyiq və tam olmayan məlumatla səciyyələnir. Əvvəlcədən aparılmış ciddi təhlillər olmadan sistem böhranını qeyri-sistem böhrandan fərqləndirmək çox çətin olduğu üçün hazırlanacaq tədbirlər gözlənilən nəticəni bir qayda olaraq təmin etmir.

Təhlillər həm də göstərir ki, sistem riskinin əsasları bir qayda olaraq “yoluxucudur”. Bu o deməkdir ki, böhranlar zamanı şoku maliyyə sisteminin bir elementindən digər elementinə yayan mexanizm mövcud olur. Ona görə də maliyyə

sisteminin ayrı-ayrı elementlərinə və real iqtisadiyyata dağıdıcı təsirə malik olan “yoluxmanın” transmissiya kanalları dəqiq müəyyən edilməlidir.

Eləcə də nəzərə alınmalıdır ki, xüsusi böhran tədbirlərinə cavab olaraq iqtisadi agentlərin davranışında da ciddi dəyişikliklər baş verir.

Sistem riskinin qiymətləndirilməsi böhrandan əvvəlki dövrlərdə ciddi təhlilləri zəruri edir. İlk addım olaraq mövcud sosial-iqtisadi sistemin sabitliyi və xüsusilə ciddi mənfi təsir baxımından maliyyə sisteminin ən vacib elementləri, xüsusilə də maliyyə institutları, bazarları və infrastrukturunu müəyyən edilməlidir. Eləcə də maliyyə sistemi daxilində və maliyyə sektoru ilə real sektor arasında əsas asılılıqların müəyyən edilməsi olduqca vacibdir. İqtisadiyyatın tənzimlənməsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin nəticələrinin keyfiyyət və kəmiyyət baxımından qiymətləndirilməsinə imkan verən meyarların hazırlanması da antiböhran tədbirlərinin səmərəliliyi baxımından əhəmiyyətlidir.

Beləliklə, istər böhran zamanı, istər böhrandan əvvəl və istərsə də ondan sonra iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin uğurlu olmasını təmin etmək üçün ilk növbədə hansı fəaliyyətin daha yaxşı özəl sektor tərəfindən həyata keçirilməsi müəyyən edilməli və həmin fəaliyyət məhz özəl sektora həvalə edilməlidir. Bu isə o deməkdir ki, iqtisadiyyata müdaxilə formaları, metodları ilə bağlı konkret qaydalar dövlət və özəl sektorun qarşılıqlı əməkdaşlığı şəraitində hazırlanmalı, iqtisadiyyata müdaxilə həmin çərçivə ilə məhdudlaşmalı və özəl sektorun sərbəstliyi təmin edilməlidir.

Elmi ədəbiyyatda, maliyyə böhranı və tədqiqat istiqamətləri müxtəlif alimlər tərəfindən aşağıdakı amillərə əsasən təyin edilir.

D.Skryabına görə (“Qlobal maliyyə böhranı: təbiəti, qarşısının alınması mexanizmləri və iqtisadi sabitləşmə” əsərində) maliyyə böhranı maddi alətləri və likvidlik keyfiyyətinin xarici və daxili normal fəaliyyətinin pozulması, aşağı dəyərli qiymətlərin pisləşməsi yığılmış risklər nəticəsində maliyyə bazarı şəraitində kəskin pisləşməsinə səbəb amillərin nəticəsidir. S. Sulakshine görə (“Dünya maliyyə böhranlarının siyasi ölçüsü. Fenomenologiya, nəzəriyyə, aradan qaldırılması”

əsərində) maliyyə böhranı - Cari maliyyə resurslarının kəsiri və ya likvidlik kəsinin ani və ya birdən-birə baş verməsidir. B. A. Raizberg, L. Sh. Lozovskye görə (“Müasir iqtisadi terminlər lüğəti” əsərində) maliyyə böhranı ölkənin iqtisadi vəziyyətinin kəskin pisləşməsi yaranmış istehsal əlaqələrinin pozulması, müəssisələrin müflisliyi, işsizliyin artması və nəticədə yaşayış səviyyəsinin kəskin azalmasının müşayət olunmasıdır. V. A. Labuzova görə isə (“Maliyyə böhranlarının təzahürü” əsərində) maliyyə iqtisadiyyatdakı tənəzzüllə bərabərdir, bərpası sahəsindəki itkilərə səbəb olur və nəticədə bütövlükdə bütün iqtisadi sistemdə balanssızlığa gətirib çıxarır [10, 89].

Böhranın təzahürləri ictimai həyatın bütün sahələrində əks olunur:

1) maliyyə bazarlarında və bütövlükdə maliyyə sektorunda:

- faiz dərəcələrinin, bankların və qeyri-bank maliyyə institutlarının kəskin artımı;
- iqtisadiyyata və ev təsərrüfatlarına kreditlərin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması;
- qiymətli kağızların qiymətində böyük miqyaslı azalma;
- investisiya üzərində spekulativ maliyyə fəaliyyətinin yayılması;

2) beynəlxalq maliyyə:

- milli valyuta məzənnəsində kəskin nəzarətsiz azalma;
- ölkədən sərmaye çıxışı;
- xarici borcun artırılması, dövlət və kommərsiya təşkilatlarının borclarının artırılması;

3) pul dövriyyəsi sahəsində:

- xroniki inflyasiyaya tədricən keçid ilə qiymət artımının sürətlə artması;
- milli valyutadan çıxarılması;
- daxili dövriyyəyə sərt valyuta dövriyyəsinin sürətli tətbiqi;

4) dövlət maliyyələşməsi sahəsində:

- qızıl və valyuta ehtiyatlarında kəskin azalma;

- dövlət sabitləşmə fondlarının azaldılması;
- büdcə kəsirinin ortaya çıxması;
- dövlət xərclərinin büdcə maliyyələşdirilməsinin azalması;
- daxili və xarici dövlət borcunun sürətli artımı.

Əsasən, maliyyə böhranlarının səbəbi eynidir, lakin hər bir fərdi böhran iqtisadi vəziyyət, müəyyən bir müddətdə inkişaf etmiş tarixi şərtlər və sair səbəblərdən özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Eyni zamanda böhranın gedişatı kapitalizmin inkişaf səviyyəsindən, dövrün xüsusiyyətlərindən və böhran dövründə müəyyən bir ölkədə fəaliyyət göstərən bir sıra siyasi və iqtisadi amillərdən təsirlənir.

Beləliklə, qlobal maliyyə böhranı bir sıra ölkələrdə kredit və maliyyə sistemlərində dərin parçalanma kimi başa düşülür və beynəlxalq pul və kredit sistemlərində kəskin fərqlərə və onların fəaliyyətinin dayandırılmasına gətirib çıxarır.

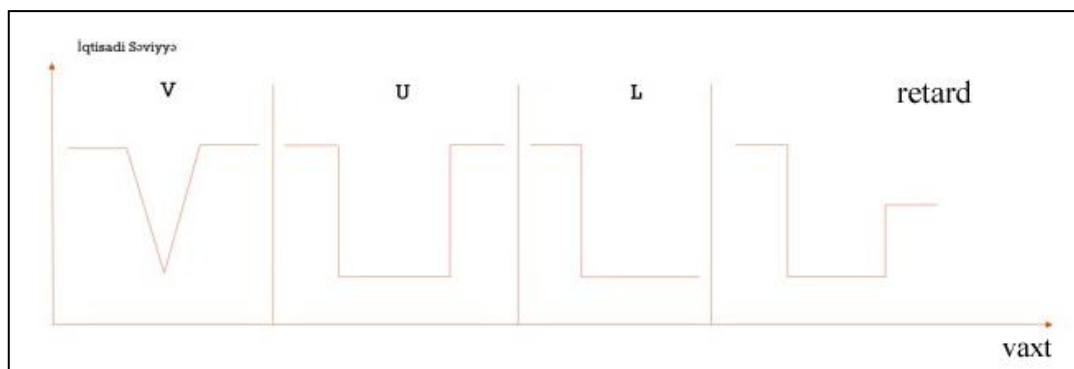
İnkişaf etməkdə olan bazar iqtisadiyyatlarında maliyyə böhranlarının birinci mərhələsi faiz dərəcəsi limitləri və borclanmanın hər ikisindəki maneələri aradan qaldıran maliyyə sektorunun sabitləşdirilməsi və maliyyə sisteminin özəlləşdirilməsidir. Bu prosesin sonunda borclanma dramatik şəkildə artır və bu borc beynəlxalq kapital axınları ilə bağlanır. Burada əsas problem borc artımı deyil, qaytarılmayan kreditlərdə sürətli artım olmasıdır. Meksika və Şərqi Asiya böhranlarında, maliyyə böhranları olmadan qaytarılmayan kreditlərin həcmi təxminən 10% artmışdır. Bu iki yolla baş verir.

Birincisi, banklar və digər maliyyə təşkilatlarında yüksək təhsilli işçilərin, risk qiymətləndirmə sistemlərinin olmaması və digər idarəçilərin risk qiymətləndirmə və riskə reaksiya vermə qabiliyyətlərinin olmamasıdır. İkincisi, Meksika və Rusiya kimi inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar zəif maliyyə tənzimləmələri və nəzarətləri ilə tanınırlar. Maliyyə liberallaşması yeni risk alma imkanlarını yaratdığına görə bu zəif maliyyə nəzarəti quruluşu əxlaqi risk probleminə mane ola bilməyəcək. Hökumətin maliyyə təşkilatlarına nəzarətinin qeyri-kafi olması səbəbindən açıq təhlükəsizlik şəbəkəsinin yaradılması tövsiyə olunur ki, bu təşkilatlar da böhranın qarşısını ala bilsinlər. Beləliklə, əmanətçilər, rezident və qeyri-rezident kreditorlar bu təşkilatları

izləmək məcburiyyətində qalmayacaqdır. Maliyyə liberallaşması qəbul olunduqdan sonra, bu ölkələrin banklarına və digər maliyyə təşkilatlarına xarici kapital axını baş verir. Çünki bu təşkilatlar xarici kapitalın cəlb edilməsi üçün yüksək faiz ödəmələrini qəbul edəcəklər (Mişkin, 2003). Maliyyə liberallaşmasından sonra beynəlxalq kapital hərəkətliliyinin artması və qısamüddətli borcların sıçrayışı, makroiqtisadi sabitlik və iqtisadi inkişaf üçün təhlükəsizliyin çox əhəmiyyətli olduğunu sübut edir. Güvən olmadıqda, spekulyativ hərəkətlər başlayacaq və həssaslığı yüksək olan isti pul qaçaraq, faiz dərəcələrini yüksəldəcək. Bu, öz növbəsində milli valyutanın dəyərini azaldır. Buna görə də böhranların baş verməsinin qarşısını almaq üçün hökumətlər ya BVF-in etibarlılığını hədəf almalı və ya onu yüksək tutmağa çalışmalıdırlar (Rodrik, 1999).

Yekun olaraq mümkün böhran ssenarilərini qeyd etmək istərdim:

Dünyada müxtəlif zamanlarda fərqli səbəblərdən baş verən böhranlar olub. Bu böhranları iqtisadi, siyasi və digər xüsusiyyətlərə görə qruplaşdırıla bilərik. İqtisadi baxımdan böhranları qruplaşdırsaq bu nəticəyə gələ bilərik ki, mümkün böhran ssenariləri müxtəlif formada cərəyan edir. Mövcud böhranlar ümumilikdə 4 əsas model üzrə qruplaşdırılır: Həmin modellərə şərti olaraq 1) V 2) U 3) L 4) Retard adları verilib. Onların hər birinin nə demək olduğuna ayrılıqda diqqət yetirək (cədvəl 1.3).

Şəkil 1.1 Böhran modelləri [41, 1].

1. V modeli

V modeli böhrandan əvvəlki vəziyyətə qısa vaxt kəsiyində qayıtmaq üçün uyğun modeldir. Bu modelin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, böhran baş verir, iqtisadiyyat aşağı səviyyəyə düşür, lakin çox keçmir ki, iqtisadiyyat öz böhrandan əvvəlki səviyyəsinə qalxır. Adətən belə modellər ölkələrin siyasi kurslarında baş verən böhranlar zamanı həyata keçə bilər. Şəkil olaraq bu model V hərfinə oxşadığı üçün məhz belə adlandırılmışdır.

2. U modeli

Bu model özündə əvvəlki modelə müvafiq olaraq iqtisadiyyatın əvvəlki səviyyəsinin bərpa olunmasında göstərir. Lakin bu bərpaolunma prosesi bir müddət sonra baş verirdiyindən, əvvəlki modeldən fərqi yaranır. Yəni böhran baş verir, iqtisadiyyat geriləyir, bir müddət bu tempə gedir, amma müəyyən müddət sonra əvvəlki səviyyəsinə dönə bilər. Şəkildə də gördüyünüz kimi bu modeli U hərfinə oxşadaraq U modeli adlandırırlar.

3. L modeli

Bu model özündə davamlı və geniş müddətdə aşağı düşməni göstərir. Yəni böhran baş verir, daha sonra ancaq enmə müşahidə olunur, daimi sürətdə göstəricilər pisə doğru gedir. Çox güman ki, bu vəziyyətin davam etməsi nəticədə iflasa gətirib çıxarır. Görülən tədbirlər adətən ya kifayət qədər olmadıqda, ya da mümkün hallara təsir etmək artıq gec olduğundan bu ssenari aktual olur. Bu modeli də şərti olaraq L hərfini xatırlatdığına görə buna L modeli deyirlər.

4. Retard modeli

Modelin xarakteristikasını izah etsək, böhran baş verir, bir müddət enmə davam edir, dibə yetişir, bu dibdə də bir müddət davam etdikdən sonra tədricən yuxarı doğru yüksəlməyə başlayır. Lakin əvvəlki modellərdən fərqli olaraq böhran prosesindən sonra əvvəlki inkişaf səviyyəsinə geri dönmək mümkün olurdusa, bu modeldə artıq yüksəlmə olsa da, heç bir zaman böhrandan əvvəlki inkişaf səviyyəsinə qayıtmaq mümkün deyildir. Bu model ingilis dilindən tərcümədə ləngimək, tormozlamaq, geriləmək mənasını verir.

Qeyd etdiyim modelləri təhlil etsək, görərik ki, 4-cü model Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün xass olan ssenarilər içərisində daha real görünür. Ekspertlər düşünürlər ki, hazırkı vəziyyət hal-hazırda “dib”i görməyib. Bu o mənaya gəlir ki, hələ də müəyyən göstəricilər üzrə daha neqativ nəticələr ala bilərik. Ancaq ondan sonra bir müddət stabil səviyyədə davam edəcəyik. Daha sonra iqtisadiyyat mövcud vəziyyətə qarşı öyrəşib əks tədbirlər planı ilə mövcud durumdan çıxış yolu tapmağa çalışacaq. Bu proses baş verdikdə, biz nisbətə inkişafı müşahidə edəcəyik. Amma modelin də izah etdiyi kimi vəziyyətin eynilə əvvəlki kimi olmasını ümid etmək də sadələvlük olardı. Buna görə də əvvəlki səviyyəni gözləmədən vəziyyəti olduğu kimi qəbul edib azalan bazardan belə mövcud şərtlərdə daha çox pay götürməyə cəhd etmək, daha çox çalışmaq lazımdır.

Tədqiqatlar da sübut edir ki, böhranın ilkin mərhələsində əhali pul qıtlığından çox, gələcəyə dair düşüncələrinin müəyyən olmamasından narahatdırlar.

Yəni əhali gələcək zamanda baş verə biləcəkləri əvvəldən proqnozlaşdırma bilmədiklərindən indiki vəziyyətdə heç olmasa əllərində qalanı qoruyub saxlamağa üstünlük verirlər. Nəticədə bir müddət bazarda şok yaşanır, hər şey durur.

Bu vəziyyətdə təşvişə düşüb təcili qərar verilir. Çünki böhranın bu fazasında formalaşan nə tələb, nə də ki, təklif real deyildir. Lakin bir müddət keçdikdən sonra artıq bazar vəziyyətə uyğun reaksiya verə bilər. Normal olaraq, burada da hadisələrin gedişatını təhlil etmə qabiliyyəti və iqtisadi proqnoz bizneslər üçün mühüm rol oynayır. Bununla belə, yol xəritəsinin hazırlanmasında köməklik etmək məqsədilə əvvəlki dövrlərin böhran praktikasını da öyrənmək vacib hesab edilir.

II FƏSİL. BANK FƏALİYYƏTİNİN ANTİBÖHRAN TƏNZİMLƏNMƏSİ

2.1. Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin hüquqi əsasları

Bütün dünyada artıq birmənalı şəkildə qəbul edilmişdir ki, banklar iqtisadiyyatın qan-damar sistemidir. Buna görə də bank fəaliyyəti sahəsində hüquqi aktların işlək və günün tələbləri səviyyəsində olması çox vacibdir. Bank tənzimlənməsi banklar, bank ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslər arasında bazar şəffaflığı yaratmaq üçün nəzərdə tutulmuş müəyyən tələblərə, məhdudiyətlərə, qaydalara əsaslanan dövlət tənzimlənməsinin bir formasıdır.

Bank tənzimlənməsinin məqsədləri bankların səlahiyyətlərinə görə dəyişir. Lakin ən ümumi məqsədləri aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

- Prudensial - bank kreditorlarının məruz qaldığı risk səviyyəsini azaltmaq (yəni əmanətçiləri qorumaq);
- Sistemli risklərin azaldılması - çoxsaylı və ya böyük bank uğursuzluqlarına səbəb olan banklar üçün mənfi ticarət şərtlərindən qaynaqlanan riskin azaldılması;
- Banklardan sui-istifadə hallarının qarşısını almaq - cinayət məqsədləri üçün istifadə olunan bankların riskini azaltmaq;
- Bank sirrini qorumaq;
- Kredit ayrılması - əlverişli sahələrə kredit vermək və s.

Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi kompleks bir prosesdir və ümumiyyətlə iki komponentdən ibarətdir: lisenziyalaşdırma, və nəzarət.

İlk komponent olan lisenziyalaşdırma yeni bir bankın yaradılması üçün müəyyən tələblər qoyur. Lisenziyalaşdırma, lisenziya sahibinə fəaliyyət göstərmə hüququnu verir. Lisenziyalı banklar tələblərə əməl etmədikdə cərimə tətbiq edilir və ya lisenziyası ləğv olunur.

İkinci komponent nəzarət, bank fəaliyyətinin dövlət tənzimləyici qurumu (adətən mərkəzi bank və ya digər müstəqil dövlət qurumu) tərəfindən nəzarətindən ibarətdir.

Banklar cəlb edilmiş pul kütlələrini öz üzərində toplamaq və onları borclu şəxslərə vermək vasitəsi ilə bu maliyyə iştirakçıları arasında yalnızca xarakterik vasitəçilik rolunu oynamır, bununla bərabər sosial sosial əhəmiyyətə malik funksiyaları da həyata keçirir - mənzil, zəruri istehlak məhsulları alınması məqsədi ilə əhalinin kreditlərlə təmin olunmasını yerinə yetirir, sosial layihələrin həyata keçirilməsində iştirak edir və s. Bununla belə bank sistemi hərzaman səmərəli yollarla nizamlanmır və elə bu səbəbdən də ayrı-ayrı dövrlərdə qeyd olunan nəticəni əldə edə bilmir. Bu xoşagəlməz fakt son qlobal maliyyə böhranı vasitəsi ilə bir daha xatırladıldı.

Banklar faktiki olaraq ictimai xarakterli mövqeyi yerinə yetirir, belə ki, dövlət ilə cəmiyyət arasında əlaqələndirici rolunu oynayır və dövlətin ölkədə baş verən sosial-iqtisad proseslərin tənzimlənməsinə təsirini reallaşdırmaq üçün bir kanal vasitəsi olur.

Bu kontekstdə bankların vacib rol oynadığını nəzərə alaraq bank fəaliyyətinin hüquqi bazasının mükəmməl olmasının zəruriliyini qeyd etmək lazımdır. Bütün bu amillər dissertasiyanın mövzusunu və məzmununu təşkil edir. Dissertasiya işində bankların fəaliyyətinin daha səmərəli və məqsədyönlü şəkildə təşkil edilməsi məqsədi ilə bu sahədə olan hüquqi aktların mövcud işlək vəziyyəti analiz olunur və bütün bu hüquqi tənzimləmələrin daha effektiv tətbiqi ilə əlaqədar qanunvericilik sahəsində bir sıra təkliflər qeyd olunur.

Bankın fəaliyyəti onun tərəfindən yerinə yetirilən əməliyyatlardan və müəyyən xassələrə malik olan, həmçinin təqdim olunan xidmətlərdən təşəkkül tapır.

1. Bank pul-kredit təsisatı olub, əməliyyatları həyata keçirir və əsas etibarilə xidmətləri pul şəklində göstərir.

2. Bu əməliyyatlar və xidmətlər kommersiona xarakterli daşıyır. Bank işinin yerinə yetirilməsinə görə müəyyən mükafat alır (kredit faizi, komissiyalar, digər birbaşa və dolaylı ödənişlər şəklində).

3. Bank əməliyyatları və xidmətləri könüllü əsaslar ilə həyata keçirilir. Bank və müştərilər şəxsi maraqlardan irəli gələrək bir-birini seçirlər. Müştəri istənilən bankda

hesab açmaq hüququna malikdir. Lakin bu bankın ona digər xidmətlər göstərmək, o cümlədən də kredit təqdim etmək niyyətində olduğu demək deyildir.

4. Əməliyyatları və xidmətləri bank, əlavə və qeyri-bank əməliyyatlarına və xidmətlərinə bölmək mümkündür. Bankın xüsusiyyəti qanunvericiliyə müvafiq olaraq xalis bank əməliyyatları adlanan və bankın mahiyyətindən irəli gələn üç əməliyyatların yerinə yetirilməsindən ibarət olur: depozit, kredit, hesablaşma. Lakin bu bank statusunu almaq üçün bu və ya digər hüquqi şəxs bu əməliyyatlardan birini yerinə yetirməsinin kifayət etdiyi demək deyildir. Qanuna müvafiq olaraq hər üç əməliyyatı eyni zamanda yerinə yetirən idarə bank hesab olunur. Daha bir vəziyyət vacibdir. O, bu və ya digər bank əməliyyatını yerinə yetirməyə dair hüququn almaması ilə əlaqədardır. Bu məsələnin həllinə bir neçə yanaşma üsulu mövcud ola bilər:

- Qanunda nəzərdə tutulmuşdur ki, istənilən hüquqi şəxs kredit fəaliyyəti ilə məşğul olması qadağan edilir;
- Bank əməliyyatları ilə məşğul olmaq istəyən hüquqi şəxsi müvafiq dövlət lisenziyasını almaq məcburiyyətindədir;
- Bu vəziyyətdə lisenziya müvafiq maddi şərtlərə və peşə vərdişlərinə malik olan şəxsə verilir və qanun seçimli şəkildə qüvvədə olur;

Azərbaycanın bank qanunvericiliyində digər hüquqi şəxslər üçün bank əməliyyatlarının yerinə yetirilməsinə dair qadağa qoyulmayıb və bununla bağlı olaraq bu əməliyyatların təkə olaraq bankın inhisarı olduğu hesab olunur.

Ölkə qanunvericiliyinə əsasən bank əməliyyatlarından hər hansı ilə məşğul olmağı arzulayan kredit təşkilatını Milli Bankdan müvafiq lisenziyanı almağa məcbur edir və Milli Banka müvafiq hesabatı təqdim etməyi tələb edir. Bu hesabat isə bank tərəfindən yoxlanılır.

5. Banklar tərəfindən yerinə yetirilən və göstərilən xidmətləri bank məhsulu adlandırmaq lazımdır. Bu məhsul xassələrinə müvafiq olaraq istehsalat xarakteri daşıyır. İndi isə, depozit əməliyyatlarına, yəni pul vəsaitlərinin bankda yerləşdirilməsinə nəzər salaq.

Depozit əməliyyatları təsirli iqtisadi dəyəərə malikdirki bu əməliyyatlar banklar tərəfindən yerinə yetirilir. Bank tərəfindən pullara hərəkət impulsu verir ki, bu proses əmanət şəklində toplanaraq həyata keçirilir. «İşlək olmayan» və əhalinin əlində toplanan pullar bankda «işlək» vəziyyət alır. Bu pullar bankın özündə saxlanılmır, bank onları yenidən paylayır, digər subyektlərə təqdim edir hansı ki, qaytarılmaq şərtilə əlavə ödənişlərə ehtiyacı olur və bununla da bu maddi vəsaitləri əlavə «enerji» tədarükləri hesab edir. Hesabdakı vəsaitlərin köməyi ilə cəmiyyətdə əlavə gəlir yaranır və onların akkumulyasiyası, səfərbər edilməsi nəticəsində kiçik məbləğlər iri kapitalda cəmləməyə kömək edir. Hesablaşma əməliyyatları da istehsalat mahiyyətinə malik olur.

Hesablaşma əməliyyatlarına qanun mövqeyindən baxsaq müştərinin vəsaitlərinin sadalanması və vəsaitlərin onun hesabına köçürülməsi deməkdir. Qanun heç kimə qadağan etmir ki, banklar bilavasitə hesablaşma əməliyyatlarını həyata keçirsin. Müştəri və bank ödənişləri həyata keçirmək hüququna o zaman malikdir ki, müştərinin hesabı bloklanmamış olsun. Hər bir şəxsin bankda istənilən sayda hesab açma hüququ vardır.

Kredit əməliyyatları klassik bank əməliyyatlarıdır. Bu əməliyyatlar da əvvəlki əməliyyatlar kimi ənənəvi əməliyyat formasında çıxış edərək sonuncu hüquqi şərhə almamışdırlar.

Sözsüz olaraq bu cür zərurət mövcuddur, çünki əmanətləri, borcları, zəmanətləri, zəmanətli kredit əməliyyatlarına şamil edirlər. Borc və kreditləşmə - müxtəlif əməliyyatlardır. Çünki bank müxtəlif rollarda çıxış edir: o borc zamanı borc alan, kredit zamanı isə kredit verən olur. Hər iki halda bank əks tərəf olaraq müxtəlif məqsəd və tapşırıqlara malik olur, onların əldə olunması və həlli üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edir. Zəmanət və zəmanətli də kreditləşməyə aid etmək cəhdləri həddən artıq problem doğurur. Zəmanətlər və havadarlıq (kreditləşmə kimi zəmanətlər də) öhdəlikdən ibarət olur - müəyyən subyekt ödəməyi öhdəsinə götürür. Lakin zəmanət kimi havadarlıq da nəinki kreditləşmə, eləcə də ticarət əməliyyatları da əlaqədardır.

İş burasındadır ki, nəinki burada, həm də kredit sövdələşməsində və ticarətdə biz iştirakçıların fərqli tipi ilə iş görməli oluruq. Zamin duran üçüncü bir şəxs kimi ya kredit alanlar, başqa sözlə desək borc alan şəxslər (debitor), ya da öhdəliklərini borc verən şəxs (kreditor) qarşısında yerinə yetirə bilməyən alıcılarla birlikdə iş aparır. Bir qaydaya uyğun olaraq kredit verilən zaman borc alanda əlavə «zəmanət» - girov şəklində xüsusi təminatlar olur.

İqtisadi baxımdan zamin verən şəxs kimi zəmanətçi də heç bir şey vermir. Borc alan şəxs və ödəmə edən, onlara zamin duran şəxslərin təqdim olunması zamanı ondan real dəyər almayıb, başqa birinə görə də ödənişi yerinə yetirəcəyinə zəmanət verir.

Zəmanətdə kredit sövdələşməsi «məqamı» əksini tapır. Əgər zamin borc alan şəxsə görə ödənişi həyata keçirərsə və borc alan şəxsin ona bu məbləği qaytaracağına ümid edərsə bu hal məhz o zaman meydana çıxır. Ödəniş aktı və ödənişin məbləğinin qaytarılacağına ümid məhz özünəməxsus kreditləşməni xatırladan təzahürdür. Kredit əməliyyatları depozit və hesablaşma əməliyyatları kimi böyük istehsalat qüvvəsinə malikdirlər. Kredit nəinki pul məbləği kimi, həm də kapital kimi də dövriyyə edir. Bu kreditin təbiətinə görə kredit əməliyyatının kreditdən istifadə etməsini nəzərdə tutması deməkdir. Bu əməliyyatlar qaçınılmaz şəkildə borc alan şəxsin təsərrüfatında kreditora, əksər hallarda güzəşt olunan yeni dəyərin, gəlirin yaranmasına səbəb olmalıdırlar. Kredit əməliyyatları məhsulun istehsalı və dövriyyəsinin fasiləsizliyinə və sürətlənməsinə kömək edir.

Yuxarıda sadalanan ənənəvi əməliyyatlar ilə müasir bank fəaliyyəti məhdudlaşmır. Bank digər əməliyyatları da yerinə yetirir. Onlara aşağıdakıları şamil etmək mümkündür:

1. müştərilərin kassa xidməti;
2. pul vəsaitlərinin, veksellərin, ödəniş və hesablaşma sənədlərinin inkassasiyası;
3. əmanətlərə cəlb olunma və qiymətli metalların yerləşdirilməsi;
4. xarici valyutaların alınması və satılması (nağdsız və ya nağd şəkildə);

5. banklardakı zəmanətlərin verilməsi.

Sadalanan bu əməliyyatlar depozit, hesablaşma və kredit əməliyyatlarına əlavə olaraq bank əməliyyatları statusu da almışdır. Qanuna müvafiq olaraq onlar yalnız banklar tərəfindən icra edilə bilər.

Qeyri-bank kredit təşkilatlarının növbəti hüquqlarını aşağıdakı formada sadalasaq:

1. Qarşılıqlı olaraq tələblərin və öhdəliklərin hesablanması vasitəsi ilə nağd olmayan hesablaşmalar sistemi olan klirinq hesablaşmalarını həyata keçirmək;
2. pul vəsaitlərinin inkassasiyası xidməti ilə məşğul olmaq;
3. valyuta mübadiləsi ilə əlaqədar olan əməliyyatları gerçəkləşdirmək;
4. müştərilərin banklardakı pul vəsaitlərini idarə etmək.

Qeyd edildiyi kimi bank əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün müvafiq lisenziyaya sahib olmaq lazımdır. Qeyri-qanuni lisenziyasız fəaliyyətə görə «gizli piratlara» qarşı maliyyə cərimələri tətbiq olunur, onun üçün qeyri-qanuni əməliyyat ilə məşğul olan təşkilatın ləğvinə qədər sanksiyalar qanuna daxil edilir.

18 Oktyabr 1991-ci ildə Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini qurduqdan sonra müstəqil Azərbaycan Respublikası bank sisteminin, digər tərəfdən də Milli Bankın təməlinin atılması üçün də hüquqi baza yaratdı. "Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyinin əsasları haqqında" qanunu Azərbaycan Respublikasının 1991-ci il 25 may tarixli Konstitusiyaya Qanununun 14-cü maddəsi olan "Bank sistemi və pul tədavülü" ümumən məhz bu məsələləri əhatə etmişdir.

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının 1991-ci il 8 oktyabr tarixli "Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və ictimai-siyasi həyatını sabitləşdirmək sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" verilən qanununa görə büdcə-maliyyə sisteminin tənzimlənməsi, habelə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları ilə mərkəzi dövlət idarəetmə orqanlarının yaradılması və ləğvi məsələləri də müəyyən edilirdi.

10 dekabr 2004-cü ildə qəbul edilmiş "Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Milli Bankın hüquqi mövqeyini, onun əsas hədəf və funksiyalarını, dövlət orqanları arasında yerini və rolunu daha

dəqiq təyin etmiş, Milli Bankın öhdəliyinin və fəaliyyətinin barizliyinin artırılması üçün lazımi mexanizmlər nəzərdə saxlanılmışdır.

"Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ən öndə gələn beynəlxalq praktikaya müvafiq hazırlanmış və ən qabaqcıl qanunvericilik mənbəsi hesab edilmişdir.

Yeni bank qanunları ilə möhkəmləndirilmiş bank nəzarətinin formaları, əsasları və metodları ölkədəki bank fəaliyyətinin inamlılığının yüksəldilməsinə, depozit müştərilərinin və borc verən tərəflərin mənafeyinin daha səmərəli qorunmasına əsas yaratmışdır. Milli Bank bu funksiyalarını bank nəzarəti üzrə Bazel prinsiplərinə yəni, beynəlxalq standartlara uyğun həyata keçirir.

Böyük uğurlarla və nəaliyyətlə irəliləyən Azərbaycan bank sektorunda görülən işlər və islahatlar heç də tamamlanmış sayılmaz və hələ də davam edir. Bank sisteminin inkişafından ötrü yeni-yeni tədbirlər və Dövlət Proqramlarının həyata keçirilməsi gələcək zamanda həyata keçiriləcək planlardandır.

2.2. Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya maliyyə böhranı şəraitində həyata keçirdiyi tədbirlər

Dünya dövlətlərinin böhranın dağıdıcı təsirinə məruz qalması və böhrandan çıxması üçün təcili surətdə bir sıra qeyri-böhran tədbirlərinin işləyib hazırlanması və həyata keçirilməsi zərurəti yaranmışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, dünya maliyyə böhranında əsas səbəb kimin ABŞ-da ipoteka verilməsində olan maliyyə çətinliyi qeyd edilməlidir. Ölkə əhalisinin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə birbaşa əlaqədar olan maliyyə-kredit əməliyyatlarının son nəticələrinin düzgün qiymətləndirilməməsi xüsusi əllərdə külli miqdarda maliyyə vəsaitlərinin cəmləşdirilməsinə gətirib çıxardı.

Birləşmiş Ştatların ipoteka-maliyyə bazarından əhaliyə verilmiş kreditlərin vaxtında qaytarılmamasının əsas səbəblərindən biri əhalinin nisbi gəlirlilik səviyyəsinin aşağı düşməsidir. Əhali gəlirlərinin azalması, ölkədə daimi iş yerlərinin itirilməsi və ABŞ-ın hüdudlardan çox uzaqlarda hərbi əməliyyatların aparılmasına çəkilən xərclərin artması səbəb olmuşdur. Bir sıra inkişafı etmiş Avropa ölkələri, eləcə də dolların əsas mübadilə vasitəsi kimi istifadə olunduğu digər dövlətlər də kəskin maliyyə böhranının təsir dairəsinə düşmüşdür.

Dünyanın əksər böyük dövlətlərinin maliyyə-kredit institutların apardıqları əməliyyatların əsas hissəsinin iflasa uğraması məhz verilmiş kreditlərə görə yüksək faiz dərəcələrinin tətbiq olunması və əhalinin geniş təbəqələrinin nəinki faiz dərəcələrini, heç ödənilməyən kredit qalıqlarını qaytarmağa imkanlarının tükənməsidir. Qloballaşmağa doğru gedən dünya ölkələrinin maliyyə-kredit qurumunu lərzəyə salan bu ipoteka-maliyyə böhranı zəncirvari surətdə bütün maliyyə əməliyyatlarını pozmaqla, onların strateji planlarının həyata keçirilməsinə ciddi maneələr yaratmışdır.

Yer kürəsi əhalisinin 28-30%-nin yaşadığı əraziləri əhatə edən global maliyyə böhranının təsir vasitələri çox məhdud olsa da, dağıdıcı və ətalətə səbəb olan nəticələrinə görə hətta ən böyük münaqişələrin vurduğu ziyanın hüdudlarından daha geniş ölçülərə malikdir. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, dünya üzrə ümumi

daxili məhsulun həcmnin 60-62%-ni istehsal edən bu ölkələr maliyyə çatışmazlığından daha çox əziyyət çəkməli olacaqlar.

Maliyyə böhranının təsir etdiyi ölkələrin coğrafi-ərazi bölgüsü müxtəlif olsa da, onların beynəlxalq hüquqi-iqtisadi əlaqələrinin kəmiyyətinə təsiri dövlətlərarası maliyyə münasibətlərinin keyfiyyətinə də mənfi təsir etmişdir, bunun əsas mahiyyətinin də aşağıdakı amillərin təşkil etməsi təbiidir:

a) maliyyə razılaşması sahəsində dövlətlərarası etimad və tərəfdaşlıq meyillərinin nisbi surətdə zəifləməsi, beynəlxalq iqtisadi-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmaması;

b) kredit və bank təşkilatları tərəfindən daha çox gəlir əldə etmək məqsədilə birtərəfli qaydada əhaliyə verilən kreditlərə görə yüksək faiz dərəcələrinin tətbiqinə üstünlük verilməsi;

c) dövlətlərarası razılaşmaların kütləvi surətdə pozulmasına əsaslanan ölkədaxili valyuta məzənnələrinin süni surətdə aşağı salınması cəhdləri;

d) ölkə əhalisinin bank təşkilatlarına olan etimadının itirilməsi səbəbindən əmanətlərin və ona müvafiq hesablanan depozit vəsaitlərinin kütləvi surətdə geri götürülməsi və s.

“Azərbaycan dünyə iqtisadiyyatının bir parçasıdır və dünyə iqtisadiyyatına sürətlə inteqrasiya edən ölkədir və əlbəttə ki, dünyəda gedən proseslər bizdən yan keçə bilməz. Azərbaycan öz hesabına yaşayır, daxili imkanlarına güvənir, Azərbaycan xalqının istedadına, imkanlarına, Azərbaycan iqtisadiyyatının gücünə, öz siyasi gücünə arxalanır, bölgədə əldə edilmiş mövqelərə və müstəqil siyasətə arxalanır” İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti [27, 4].

Azərbaycan Respublikası dünyə maliyyə-təsərrüfat qurumunun bir hissəsi kimi, bütün proseslərdə iştirak edir. Son illərin uğurlu nəticələri göstərir ki, dünyə dövlətlərinə nisbətən əldə edilmiş nailiyyətlər nə qədər çox olsa da, ümumi maliyyə böhranı təhlükəsi uzaqdan da hiss edilə bilər. Respublikanın iqtisadi durumu bu vaxta qədər böyük siyasi-ictimai əməliyyatlar, danışıqlar və dövlət səviyyəsində həyata

keçirilən iqtisadi-maliyyə tədbirlərinin aparılması nəticəsində yaxşılaşdırılır, maliyyə çatışmazlığının qarşısı alınır.

İqtisadi islahatların aparılma səviyyəsinə və əhatə dairəsinə görə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf sürəti dünyanın aparıcı dövlət və qeyri-dövlət təşkilatları tərəfindən müvəffəqiyyətli sayılsa da, bu inkişaf sürəti yaxın və uzun perspektiv üçün əsla kifayət etməməlidir. Çünki digər ərazi və dövlətlər də inkişaf meyilli iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyəti aparmaqla, siyasi-iqtisadi nüfuz sahələrini genişləndirməyə səy göstərirlər.

Ölkənin iqtisadi durumunun kifayət qədər etibarlı olması, dünya iqtisadi böhranının təcillərinə az məruz qalması daha az itkilərlə ötürməyə imkan vermişdir. Bununla bərabər, respublika hökuməti tərəfindən Mərkəzi Bank və onun yerli şöbələrinin iştirakı ilə nəzarət formaları təkmilləşdirilmiş və böhrana qədər və ondan sonra verilmiş kreditlərin yalnız öz təyinatı üzrə sərf olunmasına iqtisadi nəzarət tədbirləri gücləndirilmişdir.

İqtisadiyyatın liberal bazar münasibətlərinə keçidinin sürətləndirilməsi istiqamətində aparılan islahatların bir hissəsinin qlobal maliyyə böhranı dövrünə təsadüf etdiyini nəzərə alaraq, qeyri-neft sahələrinin inkişafına daha çox diqqət yönəldilməsi önəmliliyi ilə fərqlənir. Qeyri-neft sektoruna daxil olan əsas təsərrüfat sahələrinin ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisinin artması həmin istiqamətdə çəkilmiş maliyyə xərclərinin vaxtında və artıqlaması ilə büdcəyə qaytarılması ilə təmin olunur.

Müasir bazar iqtisadiyyatının tələblərini nəzərə almaqla və maliyyə böhranının təsir istiqamətlərini məhdudlaşdırmaq məqsədilə qeyri-neft sektorun, eləcə də tək-cə xam neft məhsulları deyil, ondan emal olunan məhsulların xarici bazara çıxışının sürətləndirilməsi vacib amillərdən sayılmalıdır. Yeni texnologiyaların və texniki avadanlıqların ölkəyə gətirilməsi və dövlət tabeli müəssisələrə edilən kredit güzəştlərinin eynilə istehsal və emal fəaliyyəti üzrə ixtisaslaşan sahibkarlıq qurumlarına göstərilməsi iqtisadi cəhətdən hamı üçün sərfəlidir.

Azərbaycan dövlətinin kompleks şəkildə həyata keçirdiyi antiböhran tədbirləri çoxşaxəli olmuşdur. Bütün bunların tərkibində diqqət çəkilməli əsas istiqamətlərdən biri istehlak qiymətlərində baş verəcək azalmanın vacibliyidir.

Təsadüfi deyil ki, 31 may 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanına əsasən ölkədə “Antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi və inflasiyanın tənzimlənməsi” məqsədi ilə ümumiləşdirilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi işinə başlanılmışdır. Bu illər müddətində inhisarçılığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi digər prioritet sahələrdən biri olmuşdur. Belə ki, həmin müddət ərzində, dövlət qurumları tərəfindən qanunsuz müdaxilələrin qarşısının alınması məqsədilə buraya diqqət artırılmış, qeyri-sağlam rəqabətə, əsas olmayan inhisarçılığa qarşı mübarizə gücləndirilmişdir. Bunun nəticəsi olaraq, qanunsuz işlərlə məşğul olanlar ciddi surətdə cəzalandırılmışdır ki, həmin proses hələ də davam etdirilir. Maliyyə intizamının dayanıqlı olmasına kömək olan milli banklara olan dəstək, monitorinqinin tətbiq olunması hansı ki, kreditlərə və faiz dərəcələrinə nəzarəti əhatə edən maliyyə çox vacib prioritet sahələrdən biri olmuşdur. Ölkənin valyuta ehtiyatlarının bir hissəsinin Azərbaycan banklarında yerləşdirilməsi bu sahədəki əsas tədbirlərdən biri olmuşdur. Buna görə də bu gün ölkənin Neft Fondu aktivlərinin daha inamlı "saxlama yerlərini" Azərbaycanın milli bankları öz üzərinə götürmüşdür.

Bütün bunlarla yanaşı, sahibkarlara bundan sonra diskont kreditlərin verilməsi antiböhran tədbirlərində nəzərdə tutur.

Bugün ölkəmiz tərəfindən görülən antiböhran tədbirlərinin tərkibində daxili istehsal sənaye müəssisəlinin təşviq edilməsi və həmçinin əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının təmin edilməsi, real iqtisadiyyata sərmayənin davam etdirilməsi və sosial öhdəliklərə köməklik göstərilməsi kimi məsələlər də mühüm rol oynayır.

Deyə bilərik ki, Azərbaycanda istehlak olunan məhsulların böyük bir hissəsi, yəni yerli istehsalda tam əksəriyyət qida məhsullarının payına düşür. Bu, böyük uğurdur və məhz bunun da nəticəsində hazırda əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatını əsasən təmin etmişik.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında hazırlanmış antiböhran tədbirlər paketində Azərbaycanın antiböhran yol xəritəsi hazırlanmışdır.

Böhran vəziyyətinin qarşısının alınması istiqamətində Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı tərəfindən aparılan tədbirlər sayəsində indi mövcud olan ümumi inflyasiya səviyyəsinin 2009-cu ilin sonunda 6-8%-ə endirilməsi real perspektivə malikdir. Həmçinin, maliyyə böhranının təsir gücünü aşağı salmaq istiqamətində Mərkəzi Bank son bir neçə rüb ərzində uçot dərəcəsini 15%-dən 3%-ə, faiz dəhlizini isə 20%-dən 8%-ə qədər azaltmaqla, öz müştərilərinin maliyyə vəziyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmışdır.

Respublika ərazisində fəaliyyət göstərən bankların likvidlik vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədilə digər xarici bank təşkilatları qarşısında götürülmüş öhdəliklərə əsasən 5% miqdarında ehtiyat fondlarına ehtiyac qalmamışdır. Buna müvafiq olaraq, Mərkəzi Bank ölkədaxili öhdəliklərin səviyyəsini 5%-ə endirmiş və bunun nəticəsində məcburi ehtiyat normaları hesabına bank qurumlarının ixtiyarına 472 milyon manat miqdarında ləğv olunma fondu vermişdir.

Respublikada maliyyə böhranının təsirini azaltmaq istiqamətində həm milli valyuta, həmçinin də digər valyutalarda olan icbari ehtiyat fondunun həcmi əvvəl 3% olduğu halda sonradan bu rəqəm 0,5% olmuşdur ki, bunun da sayəsində kommersiya bankları əlavə olaraq 118 milyon dollar vəsaitə malik olacaqlar.

2009-cu ildən etibarən Mərkəzi Bankın yürütdüyü pul siyasəti antiböhran xarakter almış, əsasən makroiqtisadi sahədə olan tarazlığın təşəkkül tapmasına, maliyyə sahəsində sabitliyin dayanıqlı olmasına, iqtisadiyyat üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən bankların və digər müəssisələrin sabit fəaliyyətinə, iqtisadiyyatda likvidliyin təmin olunmasına yönəldilmişdir.

Bununla əlaqədar həmin ildə Mərkəzi Bank haqqında qanunvericiliyə dəyişikliklər olunmuşdur ki, bunun da əsasını pul-kredit siyasətinin dayanıqlığının və çevikliyin artırılması, həmçinin bütün iqtisadi sferada likvidliyin təmin olunması, iqtisadi irəliləyişlərin qorunması mühüm yer tutmuşdur.

Ölkədə ipoteka kreditləşməsinin hərkətlənməsi Mərkəzi Bankın antiböhran tədbirləri çərçivəsində atdığı mühüm addımlardan olmuş, nəticədə tikinti sektoru canlanmış, daşınmaz əmlak bazarının fəaliyyətinə müsbət təsir göstərmişdir.

Ümumdünya maliyyə böhranının baş verdiyi şəraitdə Azərbaycanın maliyyə sistemi sabitliyini qoruyub saxlamaq Mərkəzi Bankın prioritet hədəfi olmuşdur. 2009-cu ildən başlayaraq Azərbaycan Mərkəzi Bankının pul siyasəti antiböhran xarakter daşıyaraq iqtisadiyyatda və maliyyə sahəsində stabilliyin təmin edilməsinə, sistem əhəmiyyətli bankların və firmaların fəaliyyətlərinin stabilləşdirilməsinə, iqtisadiyyata kredit qoyuluşunun artırılmasına və iqtisadiyyatda mühüm irəliləyişlərin təşviq olunmasına yönəlmişdir. Mərkəzi Bank tərəfindən maliyyə sabilliyinin təmin olunmasına yönəlik tədbirlərin həyata keçirilməsi ümumdünya maliyyə böhranının bank sistemində olan dağıdıcı təsirlərini xeyli azaltmışdır.

Azərbaycanda Mərkəzi Bank haqqında qanunvericilik aktlarında bank sahəsində olan pul siyasətinin dəyişdirilməsinə yönəlik qərarların qəbul edilməsi bu sahədə olan effektivliyi daha da artırdı. Belə ki, dəyişikliklərə görə bankların müştərilərinin və depozit saxlayan şəxslərin maraqları daxilində müəyyən olunmuş qayda və şərtlər çərçivəsində banklara daha uzunmüddətli kreditlərin verilməsi, həmçinin müxtəlif valyutalarda nəzərdə tutulur. Bura həm də subordinasiya kreditləri də daxildir. Subordinasiya kreditinin ən yüksək limit məbləği kapitalın 50 faizi olaraq nəzərdə tutulmuşdur. Əlavə olaraq, Mərkəzi Bank ölkə üzrə həyata keçirilən və sosial-iqtisadi əhəmiyyət kəsb edən investisiyalara, həmçinin qeyri neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi üçün banklara dövlət zəmanəti əsasında kreditlər verə bilər. Bu dəyişikliklər iqtisadi artımın və məşğulluğun mühafizə olunmasında vacib əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Mərkəzi Bank, makroiqtisadi sabitliyin qorunmasını təmin etmək məqsədi üçün 2009-cu ilin 2-ci yarısından etibarən ölkədə ipoteka kreditləşməsinə təmin etməklə tikinti sahəsinə, həmçinin əmlak bazar iştirakçıları arasında olan münasibətlərin aktivləşməsinə səbəb olmuşdur. Mərkəzi Bankın antiböhran fəaliyyətinin əsas vasitələrindən biri olan ipoteka kreditləşməsi nəticəsində əmlak bazarı iştirakçıları

arasında stabil qiymətlərin formalaşmasına nail olunmuş, digər iqtisadi sahələrdə də fəallığı artıraraq iqtisadi artıma və məşğulluğa əlavə dəstək vermişdir. Eyni zamanda, ipoteka kreditləşməsi ilə əmlak bazarında qiymətlərin kəskin düşməsinin qarşısı alınaraq bank kreditlərinin girov təminatının kəskin dəyərsizləşməsinin qarşısı alınmışdır.

Qlobal maliyyə böhranı şəraitində bankları kapitallaşdırmaq üçün vergi qanunvericiliyində bu sahə üzrə güzəştlər tətbiq olunmuşdur. Nəticədə bankların nizamnamə fondunun artırılması (kapitallaşması) üçün nəzərdə tutulan mənfəətin məbləği vergidən azad olunmuşdur. Bu tədbirlər sayəsində 2009-cu ildə, Azərbaycan kommərsiya banklarının aktivlərində 17,9% artış göstərmişdir. Amma artım dinamikası 1-ci və 2-ci dərəcəli kapitallar üzrə eyni olmuşdur. Belə ki, kommərsiya banklarının ümumi kapitalının artımı əsasən I-ci dərəcəli kapitalın (nizamnamə kapitalı və bölüşdürülməmiş mənfəət) yüksəlməsi hesabına baş vermişdir. Məcmu kapital artışına paralel olaraq 2009-cu ildə bank sektorunun kapital adekvatlığı 17,8% təşkil etmişdir. Bu göstərici, Azərbaycan Mərkəzi Bankı tərəfindən təyin edilən aşağı normanı (12%) xeyli üstələyir. Eyni zamanda I dərəcəli kapital adekvatlığı da 6%-lik normanı xeyli geridə qoymuş və hesabat ilinin sonunda 13 faiz olmuşdur. Bank sektorunda kapital adekvatlığı üzrə göstərici riskli aktivlərə nəzərən kifayət həcmdə kapital ehtiyatının mövcudluğunu göstərir. Mərkəzi Bankın hökumətlə birlikdə apardığı kapitallaşdırma siyasəti nəticəsində yaranan yüksək kapital adekvatlığı bankların balanslarını maliyyə risklərinə qarşı qorumuşdur.

Mərkəzi Bankın yuxarıda sıra ilə sadalanan antiböhran siyasəti nəticəsində, iqtisadiyyata kredit qoyuluşu sürətli artış göstərmişdir. 2009-cu il ərzində, banklar tərəfindən kredit qoyuluşu 17,3% artmış, kreditlərin bank sektorunun aktivlərindəki payı isə 69,72%-dən 72,07%-ə yüksəlmişdir. Milli valyutada verilən kreditlər hesabat ilində 50.6 faizdən 58.5 faizədək yüksəlmiş, xarici valyutada kreditlərin xüsusi çəkisi 50 faizdən 42 faizə düşmüşdür.

İnvestisiya qoyuluşları zamanı kreditləşmənin xüsusi çəkisində uzunmüddətli kreditlərin miqdarı artmışdır. Ümumilikdə, cəmi kredit qoyuluşlarının 72%-i

uzunmüddətli, 28%-i isə qısamüddətli kreditlər təşkil edir. 2009-cu ildə bank sektorunun aktiv böyüklüyü ötən ilə görə 13.5% artmışdır.

Kommersiya banklarının kredit siyasətinin səmərəliliyinin artırılması risklərin yenidən qiymətləndirilməsi zamanı kreditləşmənin səviyyəsinin əvvəlki səviyyədə saxlanılmasına şərait yaratmış, kredit portfelinin keyfiyyət göstəricisinə olan mənfi təsirlərin qarşısını almışdır.

İpoteka Fondunda olan aktivləşmə bu kredit növünün əlçatan səviyyəyə gəlməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, hesabat ilində əhaliyə verilən ipoteka kreditlərinin miqdarı 20 faiz artaraq 341,9 mln. manat olmuşdur ki, nəticədə əhaliyə verilən ümumi kreditləşmə məbləğinin 15,7 faizini təşkil etmişdir. Bu əmlak bazarında ola biləcək qiymət ucuzlaşmasının qarşısını almış, həmçinin kreditlər üçün olan girovun təmin olunması üçün zəmanət yaratmışdır. Bunula da ölkədə ipoteka tədbirlərinin stimullaşdırılması mövcud iqtisadi dövr üçün sabitləşdirici vasitə kimi tətbiq olunmuşdur. Beləliklə də kredit portfelində keyfiyyət dəyişikliyi olmamışdır.

Maliyyə böhranı şəraitində Mərkəzi Bank kommersiya banklarına daim sağlam artım siyasətini təmin etmək üçün dəstək olmuş, bankların ən çətin situasiyalara dözməsi üçün müvafiq tədbirlər görmüş, onların risklərinin idarəetmə sistemlərini təkmilləşdirmişdir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, ipoteka kreditləşməsinin aktivləşməsinin ümumilikdə tikinti sahəsi və əmlak bazarına müsbət təsiri nəticəsi olaraq, təkcə 2009-cu ilin 2-ci yarımilliyində 1700-dən çox ipoteka kreditinin verilməsi təmin edilmişdir.

Daşınmaz əmlak bazarında olan qiymətlərin sabitləşməsi məhz ipoteka kreditləşməsinin aktiv fazaya daxil olmasından sonra mümkün olmuşdur. Bu iqtisadi artım eyni zamanda digər əlaqəli xidmət sahələrinin də (bank, notarius, sığorta, əmlak qiymətləndirilməsi və s.) dirçəlməsinə səbəb olmuşdur. Beləliklə ipoteka kreditləşməsinin aktivləşməsi ümumilikdə sabitləşdirici vasitə kimi ortaya çıxmışdır.

Ümumilikdə Dünya üzrə iqtisadi böhranı əsasən Azərbaycana 3 istiqamətdə təsir göstərmişdir:

- Azərbaycan məhsullarına, xüsusilə də, neftə xarici tələbatın

azalması nəticəsində, ixrac qiymətlərinin aşağı düşməsi;

- Bankların maliyyələşməsinin zəifləməsi nəticəsində kredit bazarında yaranmış çətinliklər;
- Miqrantların ölkəyə göndərdikləri vəsaitlərin azalması nəticəsində daxili tələbatın aşağı düşməsi.

Dünya ölkələrində böhran başlayan kimi Mərkəzi Bank qlobal böhranın Azərbaycana təsirini azaltmaq üçün əsaslı tədbirlər həyata keçirməyə başladı. Bu əsasən aşağıdakı istiqamətlər üzrə idi:

- Faiz dərəcələri aşağı salındı.
- Bəzi banklara yardımlar edildi. 2008-ci ilin noyabrda Azərbaycan Mərkəzi Bankı UniBanka 50 milyon manat, ümumilikdə isə komməriya banklarına 250 milyon dollar həcmində qısamüddətli maliyyə vəsaiti ayırdı. 2009-cu ilin yekunlarına görə isə Mərkəzi Bankın komməriya banklarına verdiyi kreditlərin məbləği əvvəlki illə müqayisədə 5,7 dəfə artaraq 1315 mln AZN təşkil etdi. 2010-cu ilin 1 yanvar tarixinə komməriya banklarının maliyyə institutlarından cəlb etdiyi kreditlərin məbləğində Mərkəzi Bankın ayırdığı vəsaitlərin xüsusi çəkisi 29.4%, bankların ümumi öhdəliklərində 13.6%, depozitlər də isə 30.8% təşkil edir.
- Demək olar ki, bütün əmanətlərə zəmanət verildi. 2009-cu ilin may ayında bank əmanətlərinin sığortası haqqında qanuna düzəlişlər edildi və bu dövlət zəmanəti ilə əhatə olunan əmanətlərin həcmi 6,000 manatdan (7,470 ABŞ dolları) 30,000 manata (37,280 ABŞ dolları) qədər yüksəldildi.

Bu tədbirlərin nəticəsi olaraq Azərbaycanın bank sektorunda olan müsbət dəyişikliklər beynəlxalq maliyyə qurumları tərəfindən real qiymətləndirilmişdir. Nəticədə ölkə banklarının kredit reytingləri mütəmadi olaraq əsasən müsbət “BB” səviyyəsində qiymətləndirilmiş və bu tendensiya bu günədək davam edir.

Makro və mikro səviyyədə iqtisadi inkişafın maliyyə böhranının təsirinə məruz qalmaması və dövlət maliyyə ehtiyatlarının gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanması məqsədilə maliyyə vəsaitlərinin yalnız ölkənin strateji inkişafını təmin edən

istiqlamətlərə xərclənməsi normal sayılmalıdır. İqtisadiyyatımızın əsasını təşkil edən neft hasilatının artdığı bir şəraitdə dünyada baş verən iqtisadi-siyasi sövdələşmələr nəticəsində neftin dünya satış qiymətinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi ilə əlaqədar daxil olan gəlirlərin də kəmiyyəti aşağı düşmüşdür. Eynilə ölkə əhəmiyyətli bir sıra vacib iqtisadi-sosial layihələrin həyata keçirilməsi istiqamətində nəzərdə tutulan sərmayə qoyuluşlarından imtina edilməsi özlüyündə böhranın qarşısının alınmasına nisbi dərəcədə kömək etmiş olacaqdır. Xalq təsərrüfatı miqyasında qlobal maliyyə böhranının təsirini azaltmaq istiqamətində hökumətin nəzərdə tutduğu tədbirlərin reallaşdırılması şəraitində qlobal böhranın mikrosəviyyə göstəricilərində pisləşməyə səbəb olması qaçılmaz amilə çevriləcəkdir. Belə ki, dövlət tərəfindən əvvəlki həcmdə və şərtlərlə maliyyə dəstəyindən məhrum olan sahibkarların fəaliyyət dairəsi zəifləməklə, həmin sahələrin böhran vəziyyətinə düşməsinə, çoxsaylı müəssisələrin tənəzzülünə və işsizlər ordusunun yaranmasına səbəb olacaqdır. Həmin amillərin təsiri nəticəsində mərkəzdə və regionlarda fəaliyyət göstərən kommersiya bankları, onların filialları maliyyə çatışmazlığı üzündən fəaliyyətini dayandırmaqla işçi heyətinin böyük hissəsini işsizlər ordusuna qatmaq məcburiyyətində qalacaqdır.

Bir sözlə, dünyanı bürümüş qlobal maliyyə böhranının təsirini azaltmaq istiqamətində dövlət qurumları tərəfindən bir sıra əlavə qabaqlayıcı iqtisadi-sosial tədbirlərin işlənib hazırlanması və qısa müddətdə həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur.

III FƏSİL. BANK FƏALİYYƏTİNİN ANTİBÖHRAN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

3.1. Bank fəaliyyətində antiböhran siyasətinin əsas istiqamətləri

Maliyyələşmə, maliyyə resurslarına sərbəst çıxış ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının mühüm elementlərindəndir. Məhz maliyyə əsasında beynəlxalq iqtisadi münasibətlər və inteqrasiya həyata keçirilir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, qloballaşma şəraitində yalnız açıq iqtisadiyyata malik olan, iqtisadiyyatı elmi əsaslarla tənzimləyən və beynəlxalq aləmə inteqrasiya edən dövlət inkişafa nail ola bilər.

Hər bir ölkənin sosial iqtisadi inkişafı, iqtisadi qüdrətinin yüksəlməsi və dünyada nüfuzunun artması bilavasitə maliyyə sisteminin elmi əsaslarla, düzgün tənzimlənməsindən asılıdır. Təsadüfi deyil ki, alimlər elmi tədqiqatları ilə belə bir yekdil fikrə gəlmişlər ki, dünyada baş vermiş maliyyə böhranının episentri maliyyə sisteminin dövlət tənzimlənməsindəki çatışmazlıqlardır.

İqtisadiyyat bir-biri ilə zəncirvari əlaqədə olan həlqələrdən ibarətdir. Ona görə də, maliyyə, qiymətli kağızlar bazarında böhran sonradan bir-biri ilə koordinasiya olunan real sektora da öz təsirini göstərir.

130-a qədər dövlətlə beynəlxalq iqtisadi münasibətdə olan Azərbaycana maliyyə böhranının heç təsir etmədiyini demək əlbəttə ki, sadəlövlük olardı. Dünyanın demək olar ki, bütün dövlətlərinə bu böhran öz təsirini göstərmişdir. Lakin böhranın nə dərəcədə təsir etməsi və onun qarşısının necə alınması hər bir dövlət başçısının ölkənin idarəetmə və iqtisadiyyatı tənzimləmə bacarığından asılı olmuşdur.

Bank sistemində meydana gələn böhranla əlaqədar olaraq, Azərbaycan iqtisadiyyatında baş verən reallıqlar bunlardır:

1. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafının əsas göstəricisi olan ÜDM 2007-ci ildə 26%, 2008-ci ildə 16,5% artdığı halda 2009-cu böhran ilində 9,3% artmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu artıma görə Azərbaycan MDB ölkələrində birinci yerdədir. Dünyanın

ən qabaqcıl ölkələrində belə 2009-cu ildə iqtisadi tənəzzül və ÜDM kəskin azalma müşahidə olunmuşdur;

2. Dünya bazarında neftin qiymətinin kəskin azalması. Belə ki, dünya bazarında 1 barel neftin qiyməti 140 ABŞ dollarından 35 ABŞ dollarına enmişdir.

Azərbaycanın Ulu Öndər Heydər Əliyevin neft strategiyasının reallaşması ilə beynəlxalq neft kontraktlarının bağlanması, neft və qazın ixrac olunması ilə inteqrasiyanın əsasını qoymuşdur. Qloballaşma şəraitində ölkəmizin inteqrasiya etdiyi hər bir dövlətdə baş verən iqtisadi dəyişikliklər təbii ki, öz təsirini göstərə bilər. Qlobal maliyyə böhranı milli iqtisadiyyata üç kanalla təsir göstərmişdir: [17, 255]

1. Qlobal səviyyədə istehlak tələbatının enməsi fonunda ixrac məhsullarının qiymətinin azalması, (neftin qiymətinin 140 ABŞ dollarından 35 ABŞ dollarına qədər enməsi).

2. Qlobal likvidlik çatışmazlığı şəraitində bank likvidliyinin aşağı düşməsi, maliyyə sektorunda xarici borcalma imkanlarının azalması, mövcud borcların qaytarılması zərurətinin yaranması.

3. İnformasiya kommunikasiyanın genişləndiyi qloballaşma şəraitində əhaliyə psixoloji təsir (bankdan pul çıxarılır, ajiotaj).

Beləliklə, bu üç kanal Azərbaycanın iqtisadiyyatının qlobal maliyyə və iqtisadi böhrana nə qədər dayanıqlılığını göstərən cəhətlər və dövlət tərəfindən ölkənin maliyyə sisteminin tənzimləmə problemləri olmuşdur. Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi qabaqlayıcı və cəsarətləndirici tədbirləri nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının maliyyə sektoru yuxarıda göstərilən təsir kanallarına qarşı dayanıqlılıq göstərmiş və bu proses indi də davam edir.

Dünyanı bürüyən maliyyə böhranından xilas olmağın qəbul olunmuş 3 modelinə baxaq:

Birinci modeli ABŞ-ın sabiq prezidenti C. Buş təklif etmişdir. İndi isə bu modeldə bəzi dəyişikliklər edilməklə onun inkişafını davam etdirilir. Bu modeldə böhrandan qurtarmaq üçün maliyyə sektoruna külli miqdarda pul ayrılması nəzərdə

tutulur ki, bu iqtisadiyyatı yüksəldə bilər. Doğrudan da ABŞ iqtisadiyyatında keçən ilə nisbətən xeyli irəliləyiş var.

İkinci modelin müəllifi şərti olaraq Fransa prezidenti Nikola Sarkazi olmuşdur. Bu modelə görə istehsal sektoru, yüksək texnologiyalar sektoru və istehlakçılar vergi, kredit güzəştləri formasında stimullaşdırılmalıdır. Bu modeldə də maliyyə aşkarlığına və şəffaflığına üstünlük verilir.

Üçüncü modeli təklif edən İngiltərənin sabiq Baş naziri Qordon Braun olmuşdur. Bu modelə görə dövlət bütün riskləri öz üzərinə götürərək müflisləşən şirkətləri milliləşdirməlidir.

Dünyanı bürüyən maliyyə-iqtisadi böhranı çox az təsir göstərən dövlətlərindən biri olan Azərbaycan iqtisadiyyatının özəlliyi ondadır ki, onun qlobal maliyyə və fond bazarları, qiymətli kağızlar sahəsinə dərin bağlılığı yoxdur. Bununla belə Azərbaycanda maliyyə böhranının aradan qaldırılması üçün Respublika Prezidenti möhtərəm İlham Əliyev tərəfindən Azərbaycan hökumətinin 2009-cu ilin yanvarında keçirilmiş iclasında səsəndirdiyi 7 təklifi yuxarıda sadələdiyimiz 3 antiböhran modeldən daha mükəmməl və işlək dördüncü antiböhran proqram modeli kimi təklif etsək qətiyyəən yanılmarıq: [24, 140]

1. İstehlak qiymətlərinin azaldılması zərurəti. Neft gəlirlərinin artması və iqtisadiyyatın dinamik artımı arasındakı qarşılıqlı əlaqə inflyasiyanı azaldır. Dövlət başçısının əsas kapitalı ona vətəndaşların etimadı və inamıdır, bunun olmaması hər hansı böhrandan daha dəhşətlidir. Hökumət neftin qiymətinin azalmasına baxmayaraq, istehlak əmtəələrinin qiymətini sabit saxlaya bildi və bir çox hallarda xeyli aşağı da saldı.
2. İnhisarçılıqla mübarizə. Əsassız inhisarçılığa və rəqabətə son qoyulmalıdır, bu işlə məşğul olanlar ciddi cəzalandırılmalıdırlar. İnhisarçılıqla mübarizədə ən yüksək səviyyədə şəffaflıq təmin edilməli və dövlət qurumları tərəfindən qanunsuz tələblər, müdaxilələr dərhal dayandırılmalıdır və qanunsuzluq edənlər cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmalıdır.

3. Kommersiya banklarına dəstək, kredit və faiz dərəcələrinə nəzarət üzrə maliyyə nəzarəti. Əsas tələblərdən biri odur ki, dövlətin ehtiyat valyutalarının bir hissəsi ölkənin kommersiya banklarında saxlanılsın. Dünya banklarının fikirlərinə nəzər saldıqda Dövlət Neft Fondunun vəsaitlərinin kommersiya banklarında saxlanması məqsədəuyğun hesab edilə bilər. Sahibkarlara fəaliyyətləri üçün güzəştli şərtlərlə kreditlərin verilməsi davam etdirilməlidir.
4. Maddi nemətlər istehsalı ilə məşğuliyyətə investisiyaların qoyulmasının təşviq etdirilməsi. Dünyada maliyyə böhranı olduğu bir vaxtda banklar qoyulan hər vahid investisiyada daha çox maraqlıdır. Azərbaycan xarici sərmayədarlar üçün etibarlı bir ölkədir, məsələn, 2008-ci ildə Dünya Bankı dəmir yollarının təmiri və yenidən qurulması üçün 450 milyon dollar, 2009-cu ilin aprelində isə yeni sement zavodunun tikintisinə 300 milyon avro ayırmışdır, 2008-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına 8 milyard dollar sərmayə qoyulmuşdur.
5. Sosial öhdəliklərin dəstəklənməsi, Azərbaycanda 2009-cu ildə əsas sosial proqramların azaldılması gözlənilmir, yəni əmək haqqı, pensiyalar və digər ödəmələrə toxunulmayacaqdır. Məktəblərin, xəstəxanaların, yolların, idman qurğularının, mədəniyyət obyektlərinin tikintisi və əsaslı təmiri davam etdiriləcəkdir.
6. Azərbaycan sənayesinin ixraca işləyən hissəsi böhran üzündən öz bazarının xeyli hissəsini itiribdir. Böyük işçi qüvvəsi olan və strateji əhəmiyyət kəsb edən müəssisələrə əvvəllərdə elektrik enerjisi, qaz güzəştli şərtlərlə verilirdi. Lakin indiki böhran şəraitində daha da ciddi köməkliklər göstəriləcəkdir.
7. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi. Aydındır ki, ərzağın bütün strateji çeşidinin istehsalı ilə heç bir ölkə öyünə bilməz. Azərbaycan da bir sıra ərzaq məhsullarını idxal edir. Lakin, böhran şəraitində bu idxalın həcmi xeyli azaldılmalıdır və taxılın yerli istehsal çoxaldılmalıdır. 2009-cu ildə

Azərbaycan özünü bütün strateji ərzaq məhsulları ilə tam təmin etmə xətti götürübdür və bu istiqamətdə ciddi işlər görülür.

Məlumdur ki, dünyanı bürüyən maliyyə-iqtisadi böhran şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik, sürətli iqtisadi artım tempini saxlamaq və antiböhran proqram modeli tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün ölkə iqtisadiyyatının vəziyyəti böyük rol oynayır. Azərbaycan iqtisadiyyatında 2008-2009-cu illərdə aparılan uğurlu islahatların nəticəsində bütün sahələrdə xeyli iqtisadi artım olmuşdur.

Hazırda dünya dövlətlərini bürüyən maliyyə-iqtisadi böhranın Azərbaycan iqtisadiyyatına başqa dövlətlərlə müqayisədə minimal təsir göstərməsinin səbəblərindən biri də Respublika Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi və tövsiyələri ilə ölkədə son 5 ildə nəhəng daxili və xarici infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsidir.

Qlobal maliyyə böhranı dünya dövlətlərinin hamısına, o cümlədən Azərbaycan iqtisadiyyatına da müxtəlif dərəcədə təsir göstərmişdir. Lakin ayrı-ayrı dövlətlərdə antiböhran proqramı modelinin işlənilib hazırlanması, onun həyata keçirilməsi, antiinhisar, işsizlik, inflyasiya ilə mübarizə tədbirləri və ölkə iqtisadiyyatının düzgün idarə edilməsindən asılı olaraq hər bir dövlət bu böhrandan daha çox və ya az ziyan çəkəcəkdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatı ötən illərdə olduğu kimi indiki zamanda da dinamik iqtisadi artımla inkişaf edir. Lakin dünyanı bürüyən böhran Azərbaycanda neftin dünya bazar qiymətlərindən asılı olaraq istehsal həcmində, məhsulları dünya dövlətlərinə ixrac olunan müəssisələrdə istehsalın həcmnin azalmasında, bir sıra iş yerlərinin ixtisara düşməsində, mülki tikinti həcmnin azalmasında özünü göstərmişdir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, hər bir dövlətin qlobal maliyyə böhranı şəraitində necə antiböhran tədbirlərinin aparılmasında öz iqtisadi siyasəti mövcuddur. Azərbaycan bu böhranın təsirinə ən az məruz qalan ölkələrdəndir. Bu işdə Mərkəzi Bankın düzgün həyata keçirdiyi pul-kredit siyasətinin səmərəliliyi əsasdır. Mərkəzi Bank tərəfindən dünya maliyyə böhranının hələ başladığı ilk ərəfədə qabaqlayıcı

tədbirlər görməyə başlamışdır. Yaranmış şəraitdə “Mərkəzi Bank haqqında” qanununda göstərildiyi kimi, çevikliyin təmin olunması üçün monetar siyasətdə dəyişikliklər edilmişdir.

Qlobal maliyyə böhranı ilə əlaqədar bankların xarici pul bazarının olmaması və xarici borcu qaytarması bank likvidliyini aşağı salmışdır. ABŞ-da trilyonlarla vəsait sərf edilsə də, 120 bank müflisləşmiş və bağlanmışdır.

Dünya maliyyə böhranı zamanı Azərbaycanın bank sistemi özünün dayanıqlığını göstərdi. Bu sözsüz ki, ölkə iqtisadiyyatının qlobal böhrana yetərinə dayanıqlı maliyyə resursları ilə qarşılamağının nəticəsi idi.

Qlobal maliyyə böhranı şəraitində Mərkəzi Bank tərəfindən bankların maliyyə sabitliyini təmin etmək məqsədi ilə digər sistemli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, banklara və sığorta kompaniyalarının gələcək kapitallaşması məqsədi ilə vergi güzəştləri tətbiq edilmişdir. Əhalinin bank əmanətlərinin sığortalanan hissəsi 4 000 manatdan 30 000 manata qədər yüksəldilmiş, daha sonra isə limit ümumiyyətlə ləğv edilmişdir. Azərbaycanda “Əmanətlərin sığortalınması haqqında” qanun 29 dekabr 2006-cı ilin tarixdə qəbul edilmiş və həmin tarixdən də qüvvəyə minmişdir. Daha sonra 2016-cı il fevralın 1-dən qüvvəyə minmiş “Əmanətlərin tam sığortalınması haqqında” qanuna görə əmanətlər məbləğindən asılı olmayaraq 3 il müddətinə tam sığortalınır [28, 13].

2009-cu ildə özünün zirvə nöqtəsinə çatan qlobal maliyyə böhranının Azərbaycanın bank sektoruna təsiri hər hansı ciddi fəsadların yaranmasına gətirib çıxarmayıb. Bunu mərkəzi ABŞ-da yerləşən və tanınmış beynəlxalq reyting agentliyi olan "Standard & Poor's" da təsdiq edib. Agentlik bildirib ki: "Azərbaycan Mərkəzi Bankı böhrana adekvat və vaxtında reaksiya verib. Təkrar maliyyələşdirmə dərəcəsi və öhdəliklər üzrə rezerv tələbləri bir neçə dəfə azaldılıb ki, bu da bank sektorunda 350 milyon manat (sektor öhdəliklərinin həcmnin 3,5 faizi miqdarında likvidliyi təmin edib. Bundan əlavə, Azərbaycan Mərkəzi Bankı bəzi kommertiya banklarında likvidliyə birbaşa dəstək göstərib".

Ümumdünya maliyyə böhranı başladıqdan sonra bir sıra dövlətlərin banklarında baş verən əmanətlərin kütləvi şəkildə geri götürülməsi tendensiyası Azərbaycanda da baş verdi, lakin görülmüş tədbirlər nəticəsində bunun qarşısı vaxtında alındı. Bundan başqa 2009-cu ildən bankların kapitallaşdırılmasının stimullaşdırılması üçün mənfəətdən vergidə güzəştlər nəzərdə tutuldu. 2012-ci ilə qədər davam edən bu vergi güzəşti bankların maliyyə problemlərinin həllində xeyli rol oynadı.

Azərbaycan dövlətinin maliyyə böhranından qurtarmaq üçün apardığı tənzimləmə tədbirləri aşağıdakılardan ibarətdir: [19, 226]

- Böhrandan öncə aparılan iqtisadi tədbirlər;
- Böhran dövründə vaxtında və adekvat korreksiya;
- Bütövlükdə strateji korreksiya və dayanıqlı iqtisadi siyasət.

Qeyd olunmalıdır ki, böhran vaxtı ölkəmizə heç bir maliyyə yardımı edilməyib.

Azərbaycana dünya maliyyə böhranının az təsir etməsinə səbəb bunlardır:

1. Azərbaycanın 22,3 milyard ABŞ dollar məbləğində valyuta ehtiyatının olması.
2. Azərbaycan dövlətinin xarici borcunun ən az olan ölkə olması. Ölkəmizin xarici borcu 3 milyard ABŞ dollarına qədərdir. Bu da ÜDM-nin 9% təşkil edir (40% qədər normaldır).
3. Dövlətin apardığı elmə əsaslanan, düşünülmüş düzgün iqtisadi siyasəti.

Dünya ölkələrinin bu sahədə olan təcrübəsi, dövlət orqanlarının maliyyə-bank böhranlarının nəticələrinin ləğv edilməsi sahəsində apardığı təhlillər, bankların struktur dəyişikliklərinin 3 istiqamətinin təyin edir :

1. Bankların likvidlik dərəcəsinin səviyyəsinin saxlanılması, və bank hesablaşmalarının normal davam etdirilməsinə yönəlik antiböhran tədbirləri
2. Bank sisteminin daxilində strukturun təkmilləşdirilməsi (bankların və digər kredit təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətlərinin yüksəldilməsinə və ya ləğv

edilmiş strukturların fəaliyyətinin başa çatdırılmasına yönəlmiş tədbirlər planı)

3. Bankların daxili nəzarət sisteminin gücləndirilməsi və ümumilikdə fəaliyyətinin tənzimlənməsinə yönəlmiş islahatlar [25,108].

3.2. Bank fəaliyyətinin antiböhran təkmilləşdirilməsi yolları

Dünyanı bürümüş maliyyə böhranı şəraitində işin düzgün təşkil edilməsi, riskin azaldılması, bir sözlə təşkilatlarda, o cümlədən banklarda korporativ idarəetmənin müvafiq parametrlərə uyğun təşkil edilməsi məsələnin həll edilməsinə böyük kömək göstərmiş olar. Bank sistemində korporativ idarəetmə dedikdə qanunverici və icraedici orqan tərəfindən ardıcıl kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi, qanun və xüsusi mülkiyyətdə təcrübələri özündə birləşdirərək, banka maliyyə və insan resurslarını cəlb etməklə, bank fəaliyyətini səmərəli təşkil etmək, səhmdarlar və bankla digər əlaqəli tərəflərin maraqlarının qorunmasını təmin etmək kimi başa düşülən sistemdir. Bank sistemində islahatlar üçün gələcəkdə həyata keçiriləcək strateji vəzifələr aşağıdakılardır: [5, 56].

- sabitliyi təmin etməklə gələcəkdə bank sistemində tənəzzülün qarşısının alınması;
- banklara olan etibarın əhali və xarici investorlar tərəfindən möhkəmləndirilməsi;
- bank sisteminin qanunsuz məqsədlər üçün istifadə edilməsinin qarşısının alınması;

Bank sistemində islahatların praktiki məsələlərinin həlli üçün yaxın 2-3 il ərzində aşağıdakı strateji məqsədlər həyata keçirilməli və bunun üçün plan hazırlanmalıdır:

- kredit təşkilatlarının maliyyə durumunun yaxşılaşdırılması;
- kapitalın keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- əmanətlərin, depozitlərin cəlb olunması və onların iqtisadiyyatın digər sahələrinə yönəldilməsi;
- bank əməliyyatlarının real iqtisadiyyatda genişlənməsi;

Yuxarıda göstərilən məsələlərin həyata keçirilməsi üçün hüquqi sahədə aşağıdakılar təmin olunmalıdır:

- kredit təşkilatlarının işində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə etmək;
- bank işinin təşkili zamanı bütün iştirakçıların (kreditorların, investorların və əmanətçilərin) hüquqlarının qorunması;
- hüquq sisteminin möhkəmləndirilməsi;
- qeyri-qanuni işlərlə məşğul olan kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin hüquqi mexanizmlərini tətbiq etməklə qarşısının alınması;
- əhalinin əmanətlərinin tam məbləğdə sığortalanması;
- valyuta tənzimlənməsində nəzarətə aid hüquqi problemlərin həlli;

Korporativ idarəetmə - kommərsiya təşkilatının idarə edilməsi və ona nəzarət sistemidir:

- ödəmə qabiliyyəti olmayan kredit təşkilatları ilə qanun əsasında işin təşkili;
- bankrotlaşma, lisenziyalaşdırma və kredit təşkilatlarının ləğvinin prosedur qaydalarının tətbiqinə nəzarət və effektiv həyata keçirilməsi;
- bank nəzarətinin beynəlxalq normalara uyğun həyata keçirilməsinin inkişafı;
- bankların maliyyə durumunun vəziyyəti haqqında informasiyanın yayılmasının inkişafını təmin etmək;
- vasitəçilərlə və digər kredit təşkilatları ilə olan münasibətlərin tənzimlənməsi.

Bank işinin təşkili sahəsində korporativ idarəetmənin mahiyyəti:

- rəqabət mexanizminin gücləndirilməsi və bank sahəsində kommersiya fəaliyyətinə aid məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması;
- beynəlxalq mühasibat uçotuna keçidin bank və kredit təşkilatlarında tətbiqi;
- bankdaxili idarəetmə sisteminin və daxili nəzarətin obyektivliyinin artırılması;

Qlobal maliyyə böhranı şəraitində bank sektoruna təsir edən amillər aşağıdakılardan ibarətdir:

- ÜDM strukturu və real dinamikası;
- İnflyasiyanın dinamikası, valyuta kursu, kreditin bazar dərəcəsi və onların qeyri-adiliyi;
- İqtisadiyyatın dinamikasında dəyişikliklər;
- Real iqtisadiyyata qoyulan sərmayələrin riski böyük səviyyədə olanda banklarda kredit aktivliyinə mane olur;
- Orta və uzunmüddətli resursların defesiti (çatışmazlıqlar) bank əməliyyatlarının aparılmasının inkişafına mane olan faktorlardır. Bank risklərinə təsir göstərən faktorlar xarici və daxili ola bilər. Xarici faktorlar - iqtisadiyyatın strukturunda baş verən dəyişikliklər:
- yüksək dərəcəli vergi ödəmələri;
- müəssisələrin kredit öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi qabiliyyəti;
- maliyyə bazarının zəif inkişafı;
- hüquqi bazanın inkişaf etməməsi;

Daxili faktorlar:

- idarəetmənin keyfiyyətinin aşağı olması;
- risklərin idarəedilməsində effektivliyin aşağı olması və texnologiyaların zəif inkişaf etməsi;

Bank sektorunda islahatların aparılması onun iqtisadiyyatda rolunun inkişafını təmin etmək məqsədi daşıyır.

Rəqabətin inkişafı üçün bütün bankların və kredit təşkilatlarının hazırki maliyyə durumu haqqında (balans, gəlir, xərc və s.) məlumatın mətbuatda dərc olunmasını qanunvericilik əsasında həyata keçirməlidir.

Bank sektoru heç bir vergi güzəştinə və üstünlüyünə sahib olmalı deyil və başqa hüquqi şəxslər ilə yanaşı vergiyə cəlb edilməsində fərqlənməməlidir.

Bank sisteminin təşkilinin fundamental prinsipləri hazırki qanunvericilikdən asılıdır. Bankların qabiliyyəti iqtisadiyyatın baza tələblərinə cavab verən və bank sisteminin inkişafı üçün yaxşı şərait yaradır. Təyin olunmuş qanunvericilik prinsipləri hüquqi baza kimi qorunub saxlanılmalıdır.

Banklar öz inkişafını universal çərçivədə saxlamalı və hazırki riski azaldıb müştəri ilə işin təşkilinə kömək göstərməlidir.

Bankların universal olması onların bütün növ müştəri xidmətlərini təklif etməyə şərait yaradır.

Bankların universal maliyyə vasitəçisi kimi statusunun saxlanması ilə yanaşı bank sistemində institusional bank alternativlərinin inkişafı vacibdir. Məqsədyönlü olardı ki, kredit-depozit fəaliyyəti üçün hüquqi baza yaradılsın, yaxud əldə etdiyi lisenziya əsasında əldə olan sərbəst vəsaitlərin cəlb edilməsi «Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu çərçivəsində həyata keçirilsin.

Kredit əməliyyatlarında əsas rolu iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən kreditorların (müəssisələrin və s.) maliyyə vəziyyəti haqqında vaxtında informasiyaların banklar tərəfindən alınmasıdır, həmçinin kredit əməliyyatlarında iqtisadiyyatda keçirilən dəyişikliklərin səmərəliliyi, kreditorların hüquqi bazasının yaradılması və inkişafına təsir göstərir.

Kredit təşkilatlarında risklərin likvidliyinin idarə olunmasının effektivliyinin artırılması məqsədilə (əhalinin əmanətləri ilə bağlı), əhalidən müddətli əmanətlərin qəbulu zamanı bankların maliyyə durumuna neqativ təsirlərin minimallaşdırılması üçün, qəbul edilmiş vəsaitlərin kreditləşdirmənin standart tələblərinə cavab verə bilən və geri qaytarılması ehtimalı çox yüksək olan istiqamətlərə yönəldilməsi tələb olunur.

Bank sisteminin inkişafı, eləcə də maliyyə böhranı şəraitində ciddi təsirlərə məruz qalmamaq üçün bank qanunvericiliyində aşağıdakıların olması vacibdir: [22, 78].

- Mərkəzi Bankın lisenziyasının kredit təşkilatlarından geri alınması məhkəmənin qərarı olduqdan sonra həyata keçirilməlidir;
- Ölkədə tətbiq olunmuş ümumi kommersion bankların kapitalının 2% az olanda onun bankrot olduğunu sübut olmalıdır;
- Müflisləşməyə qarşı bank rəhbərlərinin və iştirakçılarının məsuliyyətinin sərtləşdirilməsi;
- Lisenziya bankdan alındıqdan sonra bank əməliyyatlarının qarşısının alınması;
- Kredit təşkilatlarının ləğv etməsində hüquqi şəxslərin iştirakına icazə vermək;
- Lisenziya verilməsi sahəsində həll edilməsi vacib olan məsələlərin məqsədi bu prosedurların sadələşdirilməsi ilə yanaşı tələblərin də artmasını təmin etməkdir;
- Bank təsisçilərinin maliyyə vəziyyətinə nəzarətin gücləndirilməsi;
- Rəhbəredici orqanlarda, əsasən mütəxəssislərin olması vacibdir;
- Kredit təşkilatlarında biznes planının hazırlanmasına tələblərin gücləndirilməsi;
- Kredit təşkilatlarının işinə rəhbərlərin təsirlərinin öyrənilməsi.

Bank komitəsinin bank nəzarətinə aid edilmiş «bank nəzarətinin əsas prinsipləri»nin istifadə edilməsi bank nəzarətində formal məhdudiyyətlərdən və rəqlamentlərdən, risklərə olan tələblərin tənzimlənməsinə keçid almaqla aşağıdakı parametrlər nəzərə alınmalıdır:

- Risklərin olması;
- Bankdaxili risklərin idarə olunması;
- Risklərin olmasının banklar tərəfindən tanınması.

Nəzarətin metodikasının təşkilinin təkmilləşdirilməsi aşağıdakı istiqamətlər üzrə aparılmalıdır:

- Normativ aktlar sisteminin təkmilləşdirilməsi yolu ilə kredit təşkilatlarının risk dərəcələrinin təkmilləşdirilməsi. Bank risklərinin uçotunun normativ sənədlərə uyğun aparılması. Mərkəzi Bank tərəfindən təcürbi tətbiq olunan normativ sənədlərin azalması və lazım olanları bank fəaliyyətinin tənzimlənməsində istifadə etmək;
- Risklərin dərəcəsini və bankların etibarlığını nəzərə almaqla kapital çatışmamazlığında olan tələbin azaldılması;
- Konsolidasiya əsasında risklərin praktikada qiymətləndirilməsi, həmçinin qeyri-bank təşkilatları ilə olan əməliyyatlara nəzarət.

Məqsədyönlü olardı ki, qlobal maliyyə böhranı şəraitində bank hesabatlarına qeyri-kredit təşkilatları haqqında informasiya da daxil edilsin. Bu da sənaye qrupları çərçivəsində kredit təşkilatları tərəfindən risklərin özlərinə qəbul etməklə yanaşı, bank nəzarətində və monitorinqində istifadə edəcəklər.

Konsolidasiya əsasında bank nəzarəti bank holdinqlərinin fəaliyyətinin inkişafını da təmin edir.

Bank kapitalının formalaşmasında iştirak edənlər bank nəzarətinin həyata keçirilməsində öz hüquqlarından istifadə edə bilərlər.

Risqlərlə bağlı itkilərə görə formalaşan ehtiyatlara, balansdankənar əməliyyatlar, sürətli sövdələşmələr, dövlət qiymətli kağızları və dövlət qarşısında digər öhdəliklər daxildir.

Gələcəkdə beynəlxalq mühasibat sistemində keçidlə, həmçinin vergi sisteminin modernləşdirilməsi, ehtiyatların yaranmasını liberallaşdırmaqla yanaşı kredit təşkilatlarının özlərinə qəbul edən risklərin formalaşması barəsində geniş informasiya imkanlarına malik olacaqdır və bu, gələcəkdə audit tərəfindən nəzarəti həyata keçirməyə kömək edəcəkdir.

Mövcud qlobal böhranın miqyasları, dərinliyi və onun doğurduğu problemlərin sistem xarakter daşması onun qlobal maliyyə sisteminin təməl əsaslarına da

toxunduğu ehtimalını irəli sürməyə əsas verir. Qlobal maliyyə böhranı qeyri-müəyyənliyi, risk ehtimalını gücləndirir və buna görə də, bankların daxili resurslara yönəldilmiş inkişaf strategiyası hər bir mümkün ola bilən şərait üçün əvvəlcədən işlənib hazırlanan fəaliyyət proqramı əsasında işlənib hazırlanmalıdır. Müasir şəraitdə bank risklərinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsinin rolü artır ki, tam dəyərləndirilməmiş risklər kredit-bank təşkilatları üçün əvəzedilməz maliyyə itkilərinə səbəb ola bilər.

Qlobal böhranın sistemli xarakterli olması risklərin kompleks idarə edilməsi sisteminin yaradılmasını tələb edir. Böhran bank sektorunda elə sistemli riskləri aşkar etmişdir ki, onların inkişafı məhz böhranın özünə bağlıdır. Bu səbəbdən, böhran bank risklərinin idarəedilməsinin kompleks sisteminin formalaşmasının nəzəri və praktiki problemlərinin tədqiq edilməsinə yeni yanaşmaların üzə çıxarılması zəruriliyini şərtləndirir.

Qlobal böhran şəraitində sərbəst pul vəsaitlərinin çatışmazlığı, yəni likvidlik böhranı ayrı-ayrı bank müştərilərinin müflisləşməsi ehtimalını artırır, istehlak kreditləri portfelinin keyfiyyətini aşağı salır ki, bu da artıq verilmiş kreditlərin qaytarılmaması probleminə gətirib çıxarır. Buna görə də, Azərbaycanda milli kommərsiya banklarının inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsini onların malik olduqları portfel və alətlərinin diversifikasiyalaşdırılması təşkil edir. Bu, böhran inkişaf etdikcə labüd olan itkiləri minimuma endirməkdən ötrü çox vacibdir.

Dünya təcrübəsində risklərin qiymətləndirilməsinin yaxşı məlum olan çeşidli alətlərinin mövcud olmasına baxmayaraq bir sıra, məsələn iqtisadi agentlərin, bank işçilərinin davranışındakı dəyişikliklər, dünya maliyyə bazarlarındakı durumla bağlı olan risklərin proqnozlaşdırılması onlara dair informasiyanın olmasına baxmayaraq çox mürəkkəb bir məsələdir.

Bankların dayanaqlığının təmin edilməsi üçün bank fəaliyyətindəki risklərin səmərəli idarə edilməsinin elə modelləri işlənib hazırlanmalıdır ki, əvvəlcədən hazırlanmış fəaliyyət planları üzrə kommərsiya bankının strateji məqsədlərinin həyata keçirilməsindən ötrü zəruri olan alətləri formalaşdıra bilsin.

Həmçinin bank risklərinin, o cümlədən əməliyyat risklərinin idarə edilməsinin institusional mexanizminin işlənilib hazırlanması da vacib vəzifələrdən biri kimi çıxış edir, Bu mexanizm həm milli, həm də xarici investorları cəlb edə bilən sabit maliyyə bazarının yaradılmasına istiqamətlənməlidir.

Qlobal böhran şəraitində banklarımızın məruz qaldığı itkilər, üzləşdiyi problemlər bank risklərinin yeni idarəetmə sisteminin yaradılmasını zərurətə çevirir. Yenilik bu sistemin sırf hər bir riskin hesablanması əsasında deyil, həmçinin hər bir riskin bankın risk menecmenti şəbəkəsinin daxili məntiqinə yeridilməsindən ibarət olmalıdır. Qərb ölkələrinin bankları qlobal böhran şəraitində sağ qalmağın ən zəruri şərtlərindən biri kimi risk-menecmentin gücləndirilməsini görür. Mükəmməl risk-menecment böhranın aradan qaldırılmasının məcburi şərtlərindəndir.

Səmərəli risk-menecment istənilən bank üçün zəruridir. Bankın kredit risklərini necə minimuma endirməli və kredit portfelinin keyfiyyətini necə qaldırmaqlı? Borcalanların dəyərləndirilməsini necə təkmilləşdirməli? Saxtakarlardan və fırıldaqçılardan necə qorunmalı? Kreditin bütün müddəti ərzində borcalanın davranışı haqqındakı informasiyadan necə istifadə etməli? Bu cür suallara cavab verməli olan bank proqramlarının fəvğündə artıq verilmiş kreditlərin geri qaytarılması üzrə kollektor işinin görülməsi durur. Bütün geri qaytarmamalara ətraflı baxılmalı, onlar öyrənməli, təhlil aparılmalıdır. Çünki, bəzən keyfiyyətli borcalana güzəşt etmək, yəni ona maliyyə çətinliyi şəraitində krediti qaytarmaqdan ötrü ödəmələri etmək imkanının yaradılması girov qoyulmuş əmlakı qeyd-şərtsiz müsadirə edib satılmasından daha məqsədəuyğun ola bilər. Uzunmüddətli perspektivdə bu cür yanaşma hər bir bank üçün səmərəli ola bilər. Lakin, elə borcalanlar da ola bilər ki, onlara güzəşt edilməməlidir. Başqa sözlə, gələcəkdə banka mənfəət gətirmək mənasında bankın müştərilərini fərqləndirmək və qruplaşdırmaq vacibdir.

Bu səpkili məsələlərin həlli üçün risk-menecerlərin sərəncamında olan təsirli vasitələrdən biri kredit skoringidir. Kredit skoringi texnologiyası hal-hazırda çox sürətlə yayılır. Artıq kredit skoringi dedikdə, yalnız skoring modellərinin tətbiqi yaxud kredit verilməzdən əvvəl borcalanın dəyərləndirilməsi kimi başa düşülmür.

Kredit skoringi kreditləşmənin bütün müddəti ərzində səmərəli işləyir. Kredit skoringinin müxtəlif növləri vasitəsi ilə kreditin verilməsindən başlayaraq onun qaytarılmasına qədər kredit dövrünün bütün mərhələlərində borcalanla iş aparılır. Kredit skoringini ümumi mənada kredit tarixçəsindəki ödəmə intizamına birbaşa yaxud dolayı təsir göstərən müxtəlif məlumatların işlənməsi nəticəsində kredit riskinin qiymətləndirilməsi kimi səciyyələndirmək olar.

Qlobal böhran bir çox milli kommersion banklarında kreditlərin qaytarılması və ödənilməsi problemini yaratmış yaxud şiddətləndirmişdir. Ödəməmələrin səbəbləri müxtəlifdir: borcalanların maliyyə durumunun pisləşməsi və onların maliyyə imkanlarının kəskin məhdudlaşması, ödəmə tarixlərinə riayət edilməsindəki çətinliklər və s.

Əlbəttə, borcları geri qaytarmalı və buna səliqəli, həmçinin peşəkarcasına nail olmaq vacibdir. İşin məhz bu tərzdə aparılmasında collection-skoring sistemi əhəmiyyətli yer tutur. Bu sistem kollektor fəaliyyətinin əsas vəzifələrinin, yəni ödəmənin gecikdirildiyi andan başlayaraq borcalanlarla qarşılıqlı münasibətlərin idarə edilmə, istiqamətində zamanında və məqsədayönlü addımların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsinin həlli üçün nəzərdə tutulub.

Hal-hazırda bank-kredit təşkilatları da, digər təşkilatlar kimi, maliyyə böhranının nəticələrinin təsiri altındadır.

Maliyyə böhranı bank sektorunun nisbətən yüksək templəri və inkişafı ilə əvvəlki illərdə real iqtisadiyyatda dərin və uzun müddət davam edən azalma arasında fundamental ziddiyyətin kəskinləşməsi nəticəsində yaranmışdır. İnflyasiyanın nisbətən kiçik templəri, aşağı tariflərə keçid iqtisadiyyatın real sektorunun adekvat canlanması ilə müşayiət olunmurdu.

Dövlət kreditlərinin artımı yüksək faiz tariflərinə şərait yaradır və bu işin nəticəsi kimi, kredit təşkilatları dövlətin qiymətli kağızlarının satışından gəlir əldə olunmasına yönəldilmişdir.

Bununla yanaşı, kredit təşkilatlarının düşdüyü belə çətin vəziyyətin əsas səbəblərindən biri kredit təşkilatlarının öz fəaliyyətidir.

Əvvəla, bu, bank sektorunun yetərsiz kapitallaşdırılması, aktivlərin və passivlərin, o cümlədən müddət üzrə strukturunun uyğunsuzluğudur. Bank sektorunun kapitallaşdırılmasının yetərsizliyi ümumilikdə keçid iqtisadiyyatlı bir çox ölkələr üçün xarakterikdir, belə ki, həmin ölkələrdə bank vəsaitinin formalaşması üçün real pul kapitalının olmamasına baxmayaraq, kommersiya bank sistemləri sonuncu onillikdə çox sürətlə inkişaf etmişdir.

Bir sıra hallarda kredit təşkilatları mühasibat uçotu və hesabatın, səhmdarların nizamnamə kapitalında qarşılıqlı iştirakının, çoxsaylı törəmə şirkətlərin yaradılması vasitəsi ilə real kapitalın çatışmazlığının örtbasdır edilməsini müxtəlif yollarla tətbiq etmişlər. Bir sıra bankların günahı ondadır ki, onlar aşağı və bəzən sıfır tariflə borcalanla bağlı olan səhmdarlara kredit verirdilər. Bu o deməkdir ki, həmin bankların sahibləri və bankları idarə edənlər tez-tez kreditorların, əmanətçilərin, bankın müştərilərinin maraqlarını öz maraqlarından və səhmdarlarının maraqlarından arxa plana çəkirdilər. Məhz düzgün olmayan və bankın marağına cavab verməyən qərarların qəbulu nəticəsində, eləcə də bazar vəziyyətinin qeyri-düzgün qiymətləndirilməsi, bankların bir çoxunun öz üzərinə götürdükləri risklər həddən artıq böyük riskə çevrildi.

Beləliklə, bank sistemində problemlər böhranın başlanmasından çox öncə yaranmağa başlamışdı. Manatın güclü devalvasiyası və daxili dövlət borcu üzrə defolt maliyyə böhranı üçün yalnız təkan oldu.

Birincisi, həmin dövrdə bankların dövlət qiymətli kağızlarına pul qoyuluşları birdən qiymətini itirdi, bu da bank aktivlərinin dəyərinin aşağı düşməsinə səbəb oldu. Xarici bazarlarda ehtiyatsızlıq edən bankların xarici bank kreditləri üzrə təminat kimi çıxış edən valyuta istiqrazları ilə əlaqədar xüsusi vəziyyət yarandı. Bu istiqrazların qiymətinin kəskin düşməsi banklardan əlavə təminat ödənişlərinin edilməsini tələb etdi.

İkincisi, rublun devalvasiyası əvvəlki illərdə xarici valyutanın təchizatı ilə əlaqədar forvard müqavilələri üzrə açılmış bankların böyük itkilərinə səbəb oldu.

Üçüncüsü, ölkədə iqtisadi vəziyyətin pisləşməsi yalnız həmin bankların deyil, həm də ən vacibi, borcalanların maliyyə vəziyyətini sarsıtdı. Bu, bankların kredit portfelinin keyfiyyətini daha çox pisləşdirdi, vaxtı keçmiş və ümüdsüz borcların artmasına səbəb oldu.

Qiymətli kağızların kurs fərqindən və qiymətdən düşməsi ilə əlaqədar borclar üzrə zərərlə, başlıcası, natamam yaradılmış ehtiyatların artırılmasının zəruriliyi ilə bağlı bankların kapitallaşdırılması birdən-birə aşağı düşdü. Bir sıra bankların aktivlərinin keyfiyyəti kəskin pisləşmiş, vaxtı keçmiş və ümüdsüz borclarının həcmi artmışdır.

Təcili olaraq banklararası çoxtərəfli klirinqin həyata keçirilməsi ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bank sisteminin likvidliyinin artırılması üzrə, eləcə də icbari ehtiyatların normativlərinin aşağı salınması və diferensiasiyası yolu ilə tədbirlər görülmüşdür. Bir sıra banklara kreditlər verilmişdir ki, bu da ödəniş sisteminin normal fəaliyyət göstərməsinin bərpa olunmasına, bank sisteminin likvidliyinin tədricən artırılmasına imkan verdi.

Bank sisteminin yenidən qurulması bu məqsəd üçün alan vəsaitin səmərəli istifadə olunması şəraitində aparılmalıdır. Buna görə də daha az xərc tələb edən yol kimi, problemlı kredit təşkilatlarının ləğvi, eləcə də problemlı kredit təşkilatının sağlam təşkilat ilə birləşdirilməsinin stimullaşdırılması seçilmişdir.

Yenidən qurulmanın həyata keçirilməsi zamanı əsas üstünlük vəsaitin maliyyə qoyuluşuna deyil, təşkilati tədbirlərə problemlı bankların fəaliyyətinə müdaxiləyə, kadr tərkibinin dəyişməsinə, mövcud infrastrukturun bank strategiyasının eyni zamanda dəyişməsi ilə mühafizəsinə, kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin yeni istiqamətlərinin yaradılmasına verilir.

Bu zaman yenidən qurulmanın məqsədi yalnız bank sisteminin yaxşılaşdırılması və bankın ödəniş qabiliyyətinin bərpası, bank sisteminin etibarlılığının və dözümlüliyünün artırılması deyil, həm də sistem risklərinin təkrarlanmasının qarşısının alınmasıdır.

İndiki şəraitdə kredit mexanizminin iş qabiliyyətinin qurulması inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik olan ölkələrdə qəbul olunan və bazar maliyyə strukturlarının çoxəsrlik təcrübəsinə söykənən kredit müəssisələrinin fəaliyyət göstərməsinin səmərəli prinsiplərinin istifadəsini tələb edir.

Gəlirə yönəlməni, yeni fəaliyyət növlərinin mənimsənilməsini, daha yaxşı kadrların cəlb edilməsinə istəyi, heyətin hazırlığına pul vəsaitinin qoyulmasını, intensiv üfuqi və şaquli ünsiyyətini, yeniliklərə açıqlığı və s. müasir kredit təşkilatlarının əsaslandığı bu kimi prinsiplərə aid etmək olar.

Bazar şəraitində kredit təşkilatları istehsalat qüvvələrinin inkişafına, istehsalatın genişləndirilməsi üçün kapital mənbələrinin yaradılmasının tezləşdirilməsinə yardım göstərməlidirlər. Dövlət isə borcalanların borç kapitalları bazarına girişini tənzimləyir, zəmanət və güzəştləri təqdim etməklə, onları fəaliyyəti strateji əhəmiyyət daşıyan və sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsi vəzifələrinə uyğun olan müəssisələrin və sahələrin kreditlənməsinə yönəldir.

Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, imkanların genişləndirilməsi və kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması birbaşa olaraq inflyasiya səviyyəsinin endirilməsi, maliyyə sabitliyinin möhkəmləndirilməsi və maliyyə siyasətinin öncədən xəbər verilməsi ilə bağlıdır. Belə ki, inflyasiyanın səviyyəsi bütün maliyyə institutlarının fəaliyyətinə çox mənfi təsir göstərir, inflyasiya sürəti nə qədər yüksək olarsa, dövriyyədə olan qısa və həddindən artıq qısa pul alətlərinin payı bir o qədər yüksəkdir. Bu şəraitdə iqtisadiyyatın real sektoruna investisiya qoyuluşu kredit təşkilatları üçün sərfəli deyil.

Belə şəraitdə kredit təşkilatlarının səmərəli idarə olunması üçün onların fəaliyyətinin daimi monitorinqi, nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, daxili auditin təşkili və təhlili, müasir tələblərə cavab verən daxili audit metodikalarının və maliyyə təhlilinin hazırlanması tələb olunur.

Qlobal böhran şəraitində bank sektorunda islahatları dünya təcrübəsi göstərir ki, hər şeydən əvvəl şübhəli və ümitsiz borcların payı ilə xarakterizə olunan aktivlərin keyfiyyəti banklarda qeyri-sabitliyin başlıca göstəricisidir. Odur ki, işləməyən

aktivlərin (vaxtı keçmiş kreditlərin, qeyri-likvid kağızların, realizə olunmamış daşınmaz əmlakın) alınması və sağlamaşdırma ilə məşğul olan dövlət orqanlarının sərəncamına ötürülməsi özünü kredit təşkilatlarının strukturunun yeniləşməsinin ən effektiv aləti kimi göstərmişdir. Bir çox ölkələrin hökumətləri işləməyən bank aktivləri ilə məqsədyönlü iş aparmaq üçün xüsusi korporasiyalar təsis etmişlər. Belə təşkilatlar bank sistemlərinin strukturuna və iqtisadi inkişafın səviyyəsinə görə tamamilə fərqlənən ölkələrdə yaradılıb. Problemlı aktivlərin alınma mexanizmi tamamilə müxtəlifdir və bank böhranının səbəbləri, kredit təşkilatlarının bu böhrana cəlb olunma dərəcəsi, makroiqtisadi vəziyyətlə və s. amillərlə təyin olunur.

Bir çox ölkələrdə bank böhranının aradan qaldırılması tədbirləri çərçivəsində ödəmə qabiliyyətlərinin olmaması çətinliyinin aradan qaldırılması üçün bank-kredit təşkilatlarının qeyri-aktiv maliyyə vəsaitlərinin dövlət tərəfindən satın alınması həyata keçirilib. Bu halda bank pul vəsaitləri alaraq onları gəlir gətirən aktivlərə yerləşdirir və ya kreditorlarla hesablaşmalar üçün istifadə edir.

Beləliklə, böhrana qarşı ünvanlanan tədbirlər bank sektorundakı mövcud olan problemlərin həllinə yönəlsə bu az müddətdə həmin sahənin canlanmasına səbəb ola bilər. Buna görə də bank sektorunda aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini təklif etmək olar:

- Dövlət ehtiyatlarının bir hissəsinin ölkənin kommertiya banklarında saxlanması. Artıq əvvəlki dövrlərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev dövlət rezervlərinin bir qisminin ölkə bankları vasitəsilə qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilməsi ilə bağlı müvafiq sərəncamlar imzalayıb. Kommertiya banklarının likvidliyinin artırılması üçün 6 milyard dollaradək dövlət rezervinin ölkə banklarında saxlanması məqsədə müvafiq ola bilər. Qeyd olunan vəsaitin 4,5 milyard dolları banklar vasitəçiliyi ilə qeyri-neft sektoruna aşağı faizli olmaqla kredit şəkilində verilməli, qalan 1,5 milyard dollar vəsait isə ölkə banklarına uzun müddətli kredit kimi və yaxud qlobal böhrana məruz qalmış bir çox dövlətlərdəki kimi yardımlar formasında verilməlidir. 4,5 milyard dollar kommertiya banklarının fəaliyyətinin stimullaşdırılması ilə

bərabər eyni zamanda real sektorun canlanmasına və inkişafına yönəlib. 1,5 milyard dollar ölkənin kommertiya banklarına öhdəliklərini yerinə yetirməyə və həmçinin digər problemlərinin xeyli azaldılmasına kömək edəcək. Qlobal maliyyə böhranına məruz qalan bir sıra ölkələr (məsələn; Qazaxıstan, Rusiya və s.) dövlət rezervlərindən istifadə edərək maliyyə sektoruna kömək göstərilməsi ilə bağlı qərarlar etmişdirlər. Reallıqda, ümumdünya maliyyə böhranının ölkə iqtisadiyyatına olan dağıdıcı təsirini azaltmaq üçün bank sektoruna birbaşa maliyyə dəstəyinin göstərilməsi ən optimal variantlardan biri olmuşdur. Buna görə də ölkə prezidentinin tapşırıqlarına uyğun olaraq dövlət rezervlərin qısa zamanda ölkəyə gətirilməsi və ölkənin bank sektorunda yerləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

- Mərkəzi Bankın faiz dərəcəsinə 1 faizə qədər aşağı salması. Artıq deyə bilərik ki, faiz dərəcəsi inkişaf etmiş ölkələrdə sıfıra yaxındır. Məlumdur ki, faiz dərəcəsi Mərkəzi Bankların bank sektoruna təsir etməsi üçün əsas alətlərdən sayılır. Bu səbəbdən, Mərkəzi Bankın faiz dərəcəsinə 1 faizədək aşağı salması kommertiya banklarının likvidliyinin artmasına kömək edəcəkdir. Nəzərə alsaq ki, böhran dövrlərində faiz dərəcəsinin endirilməsi daha çox müsbət təsirlərə malikdir buna görə də, Mərkəzi Bankın faiz dərəcəsinə endirməsi ilə bankların likvid vəsaitlərə çıxış imkanlarını artıracaqdır. Digər baxımdan, ölkə üzrə inflyasiya göstəricisinin aşağı olması belə bir qərarın qəbul edilməsi üçün əsas rol oynaya bilər. Lakin bir həqiqətdə vardır ki, bankların likvidlik probleminin aradan qaldırılması üçün faiz dərəcəsinin azaldılması kifayət etmir. Nəticə etibarilə belə qərarlar bankların psixoloji durumlarının yüksəlməsinə yüksək stimül verir.

- Mərkəzi Bankın məzənnə siyasətinə təkrardan baxması. 2009-cu il üçün Mərkəzi Bankın pul siyasətinin əsas istiqamətlərinə dair bəyanatında bildirilir ki, xarici faktorlara bağlı olaraq çevik maliyyə-kredit siyasəti yürüdülcəkdir. Bilinməlidir ki, məzənnə siyasəti pul siyasətinin əsas həlqəsi hesab edilir.

Mərkəzi Bank tərəfindən 2008-ci ildən etibarən maliyyə təzahürlərinə uyğun səmərəli məzənnə siyasəti həyata keçirilmiş, daha sonra isə üzən məzənnə siyasətinə keçilmişdir. Qlobal maliyyə böhranın mənfi təsirlərini minimuma endirmək üçün üzən məzənnə siyasəti bundan sonra da davam etdirilməli, eyni zamanda məzənnə siyasəti Mərkəzi bankın və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının daim nəzarətində olmalıdır. Azərbaycan Respublikasında milli valyuta olan manatın devalvasiyası bütün iqtisadi aspektlərdə geniş müzakirə olunur. Hazırda manatın kəskin devalvasiyaya uğraması məqsəduyğun hesab edilə bilməz. Lakin onuda nəzərə almaq lazımdır ki, qısa dövr ərzində devalvasiya iqtisadiyatta mənfi, uzun dövrlərdə isə müsbət təzahürlərə malikdir. Manat üçün hazırda üzən məzənnə siyasətinin seçilməsi ən optimal variant hesab edilə bilər.

- Əhalinin banklara olan güvəninə yüksəldilməsi psixoloji metodlarla təmin edilə bilər. Deyə bilərik ki, bank sektoru həssas sektordur və bu səbəbdən psixoloji faktorların banklara kifayət qədər ciddi təsirləri vardır. Bütün bunlara rəğmən maliyyə böhranları baş verərkən kommərsiya banklarına inam ən aşağı səviyyəyə gəlib çıxı bilər. Böhran nəticəsi olaraq əhalinin vəsaitlərini banklarda saxlanmasına dair mütəmadi olaraq qeyri-müəyyənliyin olmasına səbəb olur. Bizim ölkədə də bu məhz belə olmuşdur. Bu səbəbdən də ölkənin Mərkəzi Bankı əhalinin banklara olan inamını geri qaytarmalı və bu məqsədlə internet və kütləvi informasiya vasitələrindən, sosial şəxslərdən geniş istifadə etməli, Mərkəzi Bankın rəhbərliyi və bu işə aidiyatı olan rəhbər şəxslər əhalini daim məlumatlandırmalıdırlar.

- Əmanətlərin sığortalanan hissəsinin artırılması. Kommərsiya banklarında sərbəst maliyyə vəsaitlərinin artırılması və likvidliyin təmin edilməsi üçün əhalinin banklara qoyduğu əmanətlərin əhəmiyyəti yüksəkdir. Ümumdünya maliyyə böhranından qabaq əhalinin və digər strukturların banklara qoyduğu depozitlərlə kommərsiya banklarının xarici borcları arasında müəyyən tarazlıq

mövcud idi. Lakin böhran başladıqdan sonra depozitlərin azalması və borcların artması hesabına bu tarazlıq pozuldu. Əmanətlərin sığortalanan hissəsinin yüksəldilməsi əhali tərəfindən ölkənin banklarına əmanət qoyuluşlarının həcmi stimullaşdıracaq ki, bu da əsasən əhəlinin banklara olan inamının artması hesabına həyata keçəcək.

- İpoteka-kredit institutunun dövlət vəsaiti hesabına həyata keçirilməsinin bərpa edilməsi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ipoteka kreditləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında ipoteka kreditləri sisteminin yaradılması haqqında” 16 sentyabr 2005-ci il tarixli 299 sayılı fərmanına əsasən verilir. 22 dekabr 2005-ci il tarixli 399 sayılı fərmanla isə ölkə prezidenti “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondunun vəsaiti hesabına kreditlərin verilməsi” Qaydalarını təsdiq etmişdir. Əhalidə tələbin artmasını həvəsləndirən əsas faktorlardan biri ipoteka kreditlərinin verilməsidir ki, bu həm kommersiya banklarının fəaliyyətinə həm də tikinti sektoruna pozitiv təsirləri edəcəkdir. Qlobal maliyyə böhranın bu sektorlara mənfi təsirlərini düşünərək, ölkənin dövlət büdcəsindən ipotekaya 2 dəfə artıq həcmində vəsaitin ayrılması müvafiq hesab edilir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işinin müxtəlif bölmələrində bank sferası üzrə antiböhran fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə əlaqədar məsələlər təhlil edilmiş və ümumiləşdirilmiş nəticələr əldə edilmişdir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, qlobal maliyyə böhranının dünyanın bir sıra ölkələrinə təsir etdiyi bir şəraitdə Azərbaycanda bu istiqamətdə fəaliyyətin tənzimlənməsi, bank sistemində sabitlik və artım dinamikası ilə təmin olunmuşdur.

Qlobal maliyyə böhranı bir sıra ölkələr üzrə daxil olan maliyyə resurslarının həcmnin azalmasına səbəb oldu. Bu isə öz növbəsində bank sferasında pul qıtlığının yaranmasına gətirib çıxardı. Ölkəmizdə bu istiqamətdə həyata keçirilən antiböhran tədbirlərindən biri də maliyyə-bank sektorunun 2009-2012-ci illərdə 3 il müddətinə əldə etdikləri mənfəətdən vergidən azad edilməsi oldu. Bu bank sferasında yaranmış problemlərin aradan qaldırılmasını və vəsaitlərin həcmnin artırılmasına şərait yaratdı. Maliyyə təşkilatlarının bu müddət ərzində mənfəət vergisindən azad edilməsi praktik olaraq güzəşt vaxtının uzun olmasını banklarda bu addımdan faydalanmaq imkanlarını daha da artırdı. Bununla yanaşı, onlar bank sferası üzrə həyata keçirilən antiböhran tədbirləri istiqamətində dolayı addımlarla yanaşı, birbaşa addımlar da atıldı.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən dövlət rezervlərinin bir qisminin ölkənin kommersiya banklarında yerləşdirilməsi ilə əlaqədar verilən qərar dövlət rezervlərinin bir qismini banklar vasitəsilə real sektora yönəldilməsi baxımından çox mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. Bu isə bankların yetkinliyinin artırılması baxımından 4 milyard dollaradək rezervin kommersiya banklarında yerləşdirilməsi ilə nəticələndi. Bu məbləğin böyük bir qismi, real sektora uzunmüddətli və aşağı faizli kreditlər şəklində verilməsinə qalan hissəsi isə böhranla üzləşən kommersiya banklarında antiböhran tədbirlərinin görülməsinə sərf edildi. Baş vermiş ümumdünya maliyyə-bank böhranının mənfə təzahürlərinin minimuma endirilməsi üçün bank sferasına birbaşa dövlət dəstəyinin verilməsi qaçılmaz hala

gəlmişdir. Məhz elə bu baxımdan da Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tapşırığına əsasən, dövlət ehtiyatlarının çox qısa müddət ərzində ölkəyə gətirərək, bank sektoruna istiqamətləndirilməsi bununla bağlı məsələlər antiböhran tədbirlərinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Sadaladığımız məsələlərlə əlaqəli olaraq tədqiqat işi üzrə aşağıdakı təkliflər məqsədəuyğun hesab edilir.

- maliyyə böhranın bank sferasına təsirini azaltmaq və ümumilikdə bu sahə üzrə antiböhran tədbirlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə Mərkəzi Bankın faiz dərəcəsi bir faizədək aşağı salması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, hal-hazırda bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə bu faiz dərəcəsi hətta 0-a yaxındır. Faiz dərəcəsinin bir faizə qədər endirilməsi kommersiya banklarında likvidliyin artmasına təsir göstərəcək. Bu proses bir çox müsbət təsirlərə səbəb olmaqla yanaşı, daha çox maliyyə vəsaitlərinə sahib olmaq imkanlarını yüksəldəcək;
- Mərkəzi Bankın məzənnə siyasətini nəzarətdə saxlaması. Baş vermiş ümumdünya maliyyə-bank böhranının mənfi fəsadlarını minimuma endirmək məqsədilə Mərkəzi Bank bütün xarici və daxili faktorları əsas götürərək məzənnə siyasətini daim nəzarətdə saxlamalıdır. Qlobal maliyyə böhranın baş verməsindən sonra antiböhran tədbirləri çərçivəsində Mərkəzi Bankın üzən məzənnə siyasətini real həyata keçirməsi və əhalini mütəmadi olaraq məlumatlandırması bu istiqamətdə çox mühüm rol oynayacaqdır;
- əhalinin kommersiya banklarına olan etibarlılığının yüksəldilməsi məqsədi ilə banklar tərəfindən həyata keçirilən antiböhran tədbirləri haqqında geniş məlumatın verilməsi əhalinin əvvəlki illərlə müqayisədə daha çox bank xidmətlərindən istifadə etməyə şərait yaradacaqdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abbasov Ə.M., Z.F. Məmmədov. Bank işi və e-bankçılıq. Bakı, 2003.
2. A.Ş.Şəkəreliyev. Dünya iqtisadiyyatı və Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. B., 1999.
3. Atakişiyev M.C., Abbasov H.M., Abbasova N.H. Mikro və makroiqtisadiyyat. Bakı, 2010
4. Banklar haqqında normativ- hüquqi aktlar toplusu// Elmi redaktor: Z.F. Məmmədov. Bakı, Qanun, 2009.
5. Bağırov M.M. Bank və bank əməliyyatları. Bakı (Ali məktəblər üçün dərslik), Bakı, 2003
6. Bəşirov R.A. Bank işi. Bakı, 2007
7. Dövlət maliyyəsi normativ-hüquqi aktlar toplusu// Elmi rəhbər: V.Z.Zeynalov. Bakı, Qanun, 2010. 1180 s
8. Dünya ölkələrinin Mərkəzi Bankları. AR MB Beynəlxalq əlaqələr departamenti. Bakı, 2009
9. İbrahimov Z. Pul, kredit və banklar (suallara cavab). Bakı, 2009.
10. Orucov İlkin “Pərakəndə bank xidmətləri” Bakı, 2008
11. R.V.Əsgərova Pul, kredit və banklar Bakı 2007
12. R.A.Bəşirov Bank işi, Bakı, 2007
13. Mövsümov Cavid “Kredit” Bakı, 2011
14. Məmmədov Z.F Beynəlxalq valyuta–kredit münasibətləri. Dərslik. - Bakı, 2012. IV nəşr.
15. Məmmədov Z.F Xarici ölkələrin pul-kredit sistemində dair metodik vəsait. - Bakı, ADIU–1999. - 44 c.
16. Məmmədov Z.F Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəçilik sistemində antiböhran siyasət: ümumi problemlər və fərqli yanaşmalar// «Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəçilik sistemində antiböhran siyasəti: dünya təcrübəsi və

Azərbaycan modeli». Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, 04 iyun 2010.

17. Məmmədov Z.F Maliyyə- kredit qurumları //Maliyyə və uçot.- 1998. -№ 11-12.
18. Məmmədov Z.F. Qlobal böhrani və dövlətin antiböhran strategiyasi: dünya təcrübəsi və Azərbaycan reallığı// Dövlət idarəçiliyi. № 1. – 2010.
19. Məmmədov Z.F. Qlobal böhranların şiddətlənməsi mühitində Azərbaycan Mərkəz Bankinin pul siyasətinin istiqamətləri və makro – prudensial idarəetmə antikrizis tədbirləri // Qanun. – 2009. - № 12.
20. Məmmədov Z.F. Qlobal maliyyə böhranı kontekstində dövlət monetar idarəetmə sistemində antiböhran siyasət: dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli// AMEA-nın xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası. №2, 2010
21. Məmmədov Z.F. Qlobal maliyyə böhranı: səbəb və nəticələr // maliyyə və uçot. 12. - 2012.
22. Zeynalov V.Z. Maliyyə böhranı və antiböhran idarəetmə siyasəti. Bakı, Azər nəşr.- 2012. -228 s
23. Məmmədov Z.F. Bank fəaliyyətinin əsasları. (Elmi-nəzəri və praktiki məlumat kitabı). Bakı 2013.
24. [https://anl.az Vergi xəbərləri.-2008.-№12.-S.57.](https://anl.az/Vergi_xeberleri.-2008.-No12.-S.57)
25. [https://anl.az «Dövlət idarəçiliyi».-2009.-№2.](https://anl.az/«Dövlət_idarəçiliyi».-2009.-№2)
26. <http://www.cesd.az/documents/crisis.pdf> Azərbaycan Respublikasının Anti-böhran Konsepsiyası
27. <http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/iyun/125042.htm>
28. <http://adif.az/doc/qanun.pdf> Əmanətlərin sığortalanması haqqında qanun
29. <http://marketermeherrem.com/mumkun-bohran-ssenaril%C9%99ri/>

Rus dilində

30. Ибрагимов З.Г. Генезис денежно-кредитной системы Азербайджана. Баку, 1997.

31. Мамедов З. Ф. «Инфекционный» характер банковского кризиса в контексте глобализации // Теория и практика финансового и банковского дела: VII Межвузовская конференция - 12/12.2006. Секции 1-3. - СПб.:—СПбГИЭУ, 2006. - С. 106-112. 0,5 п.л.

32. Мамедов З. Ф. Влияние кризиса на реформирование банковского сектора Турции. 10 декабря 2009 г. Первый Российский экономический конгресс (РЭК-2009) . Москва с 7 по 12 декабря 2009 года в помещениях Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова под эгидой Новой экономической ассоциации (НЭА) и Секции экономики Отделения общественных наук РАН

33. Мамедов З. Ф. Возникновение национальной банковской системы Турецкой Республики// Экономические и социальные проблемы рыночных отношений. Сборник научных статей. Часть 3. – СПб: Изд-во СПбУЭФ, 1992.- 0,3 п.л.

34. Мамедов З. Ф. Институт банковского надзора как фактор стабильности банковской системы в контексте мирового опыта//Qanun.—2008.- № 12.

35. Мамедов З. Ф. Отсутствие механизма определения «надежных» и «ненадежных» банков тормозит развитие этого сектора экономики //Азербайджанские Известия. -2004. - 1 декабрь.

36. Мамедов З. Ф. Перспективы развития системы страхования вкладов//Финансы, кредит и международные экономические отношения в XXI веке. Материалы 2-й международной научной конференции. 29- 30 марта 2007 года: СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2007. С.53.- 55

37. Мамедов З. Ф. Проблемы модернизации банковской системы Азербайджана // Теория и практика финансового и банковского дела: X

Межвузовская конференция – 03-04 декабря. Пленарное заседание. - СПб: – СПбГИЭУ, 2008. - С. 71- 80.

38. Мамедов З. Ф. Степень долларизации и евроизации российской экономики // «Валютные проблемы инновационного развития экономики России» 22 октября 2008 г. Финансовая Академия при Правительстве Российской Федерации.

39. Гаджиев Дж.Ф. Денежно-банковская система и МБА.М.: « Финансы и статистика», 2008.

40. Гаджиев Дж.Ф. Международный банк Азербайджана: устойчивое развитие в условиях мировой финансовой нестабильности //Академия государственного управления при президенте Азербайджана, научно-практическая конференция "Глобальный финансовый кризис и антикризисная политика в системе государственного управления: мировой опыт и азербайджанская модель". 4 июня , 2010, Баку.

41. Гаджиев Ш.Г. Финансово-банковская система Азербайджана в условиях глобального кризиса: изменение акцентов международных сравнительных оценок // Центральная Азия и Кавказ, Глобализация. 4-5, - 2009. с. 84- 103.

42. Зейналов В. З. Проблемы развития банковского сектора Азербайджана в условиях глобального кризиса// Экономика и управление.- 2011- № 7. 118 1

43. Зейналов В.З. Эффективность финансовой стратегии правительства Азербайджана в условиях мирового кризиса // // Финансовый рынок и кредитно – банковская система России. Сборник научных трудов / Под ред. д.э.н., проф.А.С.Селищева. Выпуск № 8:– СПб.: Инфо - да, 2007. с.187 -190.

44. Керимов А. Рынок банковских услуг. Баку. 2010.

45. Рынок ценных бумаг и биржевое зело. Учебник для вузов/ О. И. Дегтярева. ~М: ЮНИТИ, 2012.

46. А. Г. Грязновой.- М: Финансы и статистика,2002.

47. М: ЗАО «Олимп-бизнес» 2002.
48. Рубцов Б.Б. Мировые рынки ценных бумаг, 2002
49. Мишкин Ф. 1999.
50. Хасбулатов Р.И.1999.

İngilis dilində

51. Government Role during the Global Financial Crisis. World Research Journal of Economics, ISSN: 2277-6028, Volume 2, Issue 1, pp.13-21.
52. The Influence of the Global Financial Crisis to Azerbaijani Economy (October 28, 2009).
53. Nanto, D. K. (2009). The Global Financial Crisis: Analysis and Policy Implications. Washington D. C.: Congressional Research Service, RL34742.
54. OECD. (2009). Policy Responses To The Economic Crisis: Investing In Innovation For Long-Term Growth. Paris: OECD.
55. Caprio, Gerald Jr., Daniela (1996). Annual World Bank conference on Development Economics.

РЕЗЮМЕ

В наше время, возникновение кризисов, экономических и финансовых отношений серьезно пострадала. Различные сферы отношений в условиях финансового кризиса, затрагивающей некоторые страны приносит с собой целый ряд проблем. Это создает условия для возникновения кризисов в условиях глобализации мировой серии. В этом случае, будет финансовым кредитное учреждение заранее, чтобы предотвратить кризис, чтобы решить проблемы в этом направлении и принять антикризисные меры для того, чтобы уменьшить потери до минимума. Как правило, во время экономического кризиса, в соответствии с антикризисным пакетом «общая поддержка» действия осуществляются так часто, как один из государственных финансов являются наиболее важными и влиятельными элементы включены в этом пакете. Анализ показывает, что ликвидность банковского сектора, повысить способность помощи платежей и краткосрочной стабилизации с точки зрения государственных мер поддержки, таких как государственные гарантии, но в долгосрочной перспективе позитивное влияние на экономику замедляя более негативное влияние на рыночный механизм. Доступ к всесторонней финансовой помощи со стороны государства, а также позитивные ожидания от кризиса путем укрепления операций финансовых институтов «стимулирует» и, следовательно, вероятность будущих финансовых кризисов и «стоимость» увеличивается. По его словам, меры государственной поддержки, в том числе государственных финансов, принимая во внимание кризисные условия системного риска должно быть ограничено. Следует отметить, что, в банковском секторе «проблем» с точки зрения негативного влияния на реальную экономику довольно серьезное и значительное давление в течение определенного периода кризиса, как правило, характеризуется неполной информацией. Анализы проводились в преддверии системы без серьезного

кризиса, очень трудно дифференцировать несистемной будет готова к кризису, как правило, не дают ожидаемых результатов.

SUMMARY

In modern times, the occurrence of crises, economic and financial relations has been seriously affected. Different spheres of the relations in the financial crisis affecting some countries brings with him a number of problems. This creates conditions for the emergence of crises in a globalized world series. In that event, there will be a financial credit institution in advance to prevent crises, to solve the problems in this direction and take anti-crisis measures in order to reduce losses to a minimum. As a rule, during the economic crisis, according to the anti-crisis package "general support" actions are carried out as often as one of the public finances is the most important and influential elements are included in this package. Analysis shows that the liquidity of the banking sector, to increase the ability of payments assistance and short-term stabilization in terms of state support measures such as state guarantees, but the long-term positive impact on the economy slowing more negative impact on the market mechanism. Access to comprehensive financial assistance from the state, as well as the positive expectations from the crisis by strengthening the operations of financial institutions "stimulates" and consequently the likelihood of future financial crises and "cost" increases. According to him, the state support measures, including public finances, taking into account the crisis conditions of systemic risk should be limited. It should be noted, in the banking sector "concerns" in terms of negative impact on the real economy is quite serious and significant pressure within a specific period of crisis, as a rule, characterized by incomplete information. The analyzes were carried out in advance of the system without a serious crisis, it is very difficult to differentiate non-system will be prepared for the crisis, as a rule, do not provide the expected results.

REFERAT

Müasir dövrdə böhranların baş verməsi, iqtisadi maliyyə münasibətlərinə ciddi şəkildə təsir göstərir. Müxtəlif sferalar üzrə baş verən böhranlar dünyanın bir sıra ölkələrində maliyyə münasibətlərinə təsir edərək özü ilə birgə bir sıra problemləri gətirir. Bu isə qloballaşan dünyada silsiləvi şəkildə böhranların yaranmasına şərait yaradır. Belə olduqda isə hər bir maliyyə kredit təşkilatının baş verəcək böhranlarının əvvəlcədən qarşısını almaq, bu istiqamətdə problemlərin həll edilməsi və itkilərin minimum həddə endirilməsi məqsədilə antiböhran tədbirləri görülür.

Bir qayda olaraq, iqtisadi böhran zamanı antiböhran paketi əsasən “ümumi dəstəkləyici” tədbirlər kimi həyata keçirilir və çox vaxt dövlət maliyyəsi ən vacib və təsirli elementlərdən biri kimi bu paketə daxil edilir. Təhlillər göstərir ki, bank sferasında likvidliyi, tədiyyə qabiliyyətini artırmaq istiqamətində yardım və dövlət zəmanəti kimi dövlət dəstəyi tədbirləri qısamüddətli sabitləşmə baxımından iqtisadiyyata müsbət təsir etsə də uzunmüddətli dövrdə bazar mexanizmini zəiflətməklə daha çox mənfi təsir göstərir. Dövlətin hərtərəfli maliyyə yardımı həm də böhrandan çıxışla bağlı müsbət gözləntiləri gücləndirməklə maliyyə institutlarının tsikli əməliyyatlarını “stimullaşdırır” və nəticədə gələcək maliyyə böhranlarının baş vermə ehtimalını və “xərclərini” artırır. Dövlət maliyyəsi də daxil olmaqla dövlət dəstəyi tədbirləri ona görə sistem riski də nəzərə alınmaqla böhran şəraiti ilə məhdudlaşdırılmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bank sektorunda baş verən “narahatlıqlar” real iqtisadiyyata mənfi təsir baxımından kifayət qədər ciddidir və böhranlar bir qayda olaraq konkret dövr ərzində ciddi təzyiq və tam olmayan məlumatla səciyyələnir. Əvvəlcədən aparılmış ciddi təhlillər olmadan sistem böhranını qeyri-sistem böhrandan fərqləndirmək çox çətin olduğu üçün hazırlanacaq tədbirlər gözlənilən nəticəni bir qayda olaraq təmin etmir.

Sadaladığımız məsələlərlə əlaqədar olaraq deyə bilərik ki, tədqiqat işi olduqca aktual hesab edilir.

Tədqiqat işinin məqsədi bank sferası üzrə böhranların yaranması halları zamanı antiböhran tədbirlərinin görülməsi və ümumilikdə bankların bu istiqamətdə fəaliyyət mexanizminin formalaşdırılması və böhranın əmələ gəlmə səbəbləri və neqativ nəticələrin müəyyən olunması yolu ilə aradan qaldırılması məqsədilə kompleks idarə edilməsi üzrə icra edilən tədbirlər təşkil edir.

Tədqiqat işinin birinci fəslində bank fəaliyyətinin antiböhran tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsasları və buna müvafiq olaraq dünya iqtisadiyyatında bank-maliyyə böhranlarının genezisi və inkişafı kimi məsələlər öz əksini tapmışdır.

Maliyyə böhranı definisiyasının tək mənalı izahı nə müasir rus, nə də xarici ədəbiyyatlarda öz əksini tapmamışdır. Maliyyə böhranı iqtisadiyyatın ümumi böhranı zamanı yaranır və sadəcə olaraq iqtisadi böhranın bir parçasıdır. Son zamanlar “Maliyyə böhranı” termininin istifadəsi genişlənmişdir. Əvvəllər isə adətən “pul böhranı” terminindən istifadə olunurdu.

A.Q.Qryaznova görə maliyyə böhranı maliyyə sferasında olan strukturların öz fəaliyyətlərinin kəskin pisləşməsindən ibarətdir.. Bu öz əksini bir sıra iqtisadçılar tərəfindən müştərək surətdə işlənmiş “Maliyyə-kredit ensiklopediya lüğəti”ndə tapmışdır. Onun fikrincə, maliyyə institutları borclarını ödəyə bilməməsi maliyyə sisteminin böhranına əsas yaratdı və bu “maliyyə çaxnaşması” ilə müşayiət olunurdu.

Bir sıra müəlliflər böhranların səbəbini sahibkarlar ilə sahələrin arasındakı kortəbii hərəkətlərin düzgün nisbətinin olmaması ilə ifadə olunan natarazlıqda görürdülər. Natarazlıq nəzəriyyəsinə əsasən böhranlar xarici – siyasi, demoqrafik, təbii şəraitdən meydana gəlmişdir, bu da digər geniş yayılmış baxışlarla uyğunlaşır. F. Fon Hayyek bazar azadlığının tərəfdarı idi və dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini dəstəkləməirdi. O, hesab edirdi ki, istehsal böhranları tələbin stimullaşdırılması dövlətin həddindən artıq maliyyələşdirilməsi və iqtisadiyyatın həddindən artıq kreditləşməsi səbəbindən baş verirlər.

Dövrün hər bir fazası üçün investisiyalara münasibətləri aydınlaşdıran şəxsi psixoloji mənzərə səciyyəvidir ki, bu Y.Şumpeterin fikirlərində öz əksini tapmış böhranların psixoloji nəzəriyyəsində qeyd olunur. Böhranın müəyyən olmaması və

vəziyyətin çaxnaşması kapital qoyuluşlarındakı geriləməyə səbəb olur, tərəqqi vəziyyətində isə yüksək əhval-ruhiyyə aktivlərin qiymətlərində baş verən yüksəlmə ilə əlaqədar eyforiyanı stimullaşdırır. Həmçinin, psixoloji faktorlar yalnız investisiya fəaliyyəti üçün mühüm deyil, bənzər zamanda böhranın geniş vüsət almasına təsir edirlər.

Tədqiqat işinin ikinci fəslində bank fəaliyyətinin antiböhran tənzimlənməsi, bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin hüquqi əsasları, Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya maliyyə böhranı şəraitində həyata keçirdiyi tədbirlərlə bağlı məsələlər tədqiq edilmişdir. Belə ki, 18 Oktyabr 1991-ci ildə Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini qurduqdan sonra müstəqil Azərbaycan Respublikası bank sisteminin, digər tərəfdən də Milli Bankın təməlinin atılması üçün də hüquqi baza yaratdı. "Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyinin əsasları haqqında" 25 may 1991-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Konsitutsiya Qanununun 14-cü maddəsi olan "Bank sistemi və pul tədavülü" ümumən məhz bu məsələləri əhatə etmişdir. Həmin bu maddə Azərbaycandakı müstəqil bank sisteminin və həmçinin milli pul vahidinin dövrünün hüquqi əsaslarını təyin etməklə birgə Milli Bankın sahib olduğu səlahiyyətlərini və statusunu da müəyyən etdi. Belə ki, Milli Bank kredit, pul tədavülü, valyuta münasibətləri və hesablaşmalar sahəsində dövlət siyasətini yenidən, bütövlükdə bank sistemlərinin fəaliyyətini təşkil edən və ehtiyatda olan bank funksiyalarını yerinə yetirən ali emissiya qurumu elan edildi.

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının 1991-ci il 8 oktyabr tarixli "Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və ictimai-siyasi həyatını sabitləşdirmək sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" verilən qanununa görə büdcə-maliyyə sisteminin tənzimlənməsi, habelə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları ilə mərkəzi dövlət idarəetmə orqanlarının yaradılması və ləğvi məsələləri də müəyyən edilirdi.

Məhz bu Qanuna əsasən, yuxarıda qeyd olunan Konstitutsiya Qanununa uyğun olaraq keçmiş SSRİ Sənaye-Tikinti Bankı və SSRİ Aqrar-Sənaye bankının, o cümlədən də Dövlət bankının Azərbaycan Respublikası bankları tərkibində

Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı yaradıldı və 7 avqust 1992-ci il tarixində "Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında" Qanun qəbul edildi.

Tədqiqat işinin üçüncü fəslində isə bank sferası üzrə antiböhran fəaliyyətinin əsas istiqamətləri və təkmilləşdirilməsi ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmışdır.

Tədqiqat işində bir sıra məsələlər təhlil edilmiş və elmi yeniliklər təklif edilmiş, bank sferası üzrə antiböhran tədbirlərinin təkmilləşdirilmə istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş, bank sferası üzrə böhranların idarə edilməsi ilə əlaqədar olaraq bu istiqamətdə nəzarəti mexanizminin yaradılması ilə bağlı bir sıra fikirlər səsləndirilmiş, qlobal maliyyə böhranın bank sferasına təsirinin azaldılması məqsədilə Mərkəzi Bank tərəfindən kommersion banklarının normal fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə müxtəlif yardımların göstərilməsi ilə əlaqədar tədbirlər tədqiq edilmişdir.